

Пројекат финансира
Европска унија

Министарство просвете, науке
и технолошког развоја

друга шанса

Развој система функционалног основног
образовања одраслих у Србији
од 2011. до 2013. године

Географија

**КАКО ЕФИКАСНО ПРЕДАВАТИ
И УЧИТИ ГЕОГРАФИЈУ У
ФУНКЦИОНАЛНОМ ОСНОВНОМ
ОБРАЗОВАЊУ ОДРАСЛИХ**
- водич за наставнике и полазнике -

Београд, 2013

ДРУГИ И ТРЕЋИ ЦИКЛУС

Пројекат финансира
Европска унија

Република Србија
Министарство просвете, науке
и технолошког развоја

ФУНКЦИОНАЛНО ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ ОДРАСЛИХ
ДРУГИ И ТРЕЋИ ЦИКЛУС

ГЕОГРАФИЈА

КАКО ЕФИКАСНО ПРЕДАВАТИ И УЧИТИ ГЕОГРАФИЈУ
У ФУНКЦИОНАЛНОМ ОСНОВНОМ ОБРАЗОВАЊУ ОДРАСЛИХ
- водич за наставнике и полазнике -

Пројекат реализују:

ГЕОГРАФИЈА

Водич за наставнике и полазнике
Други и трећи циклус

ИЗДАВАЧ

Пројекат „Друга шанса“ - Развој система функционалног основног образовања одраслих
у Србији који реализује ГОПА Консалтантс (GORA Consultants)

УРЕДНИК

Проф. др Снежана Медић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Љиљана Вдовић

ШТАМПА

DIA- ART d.o.o.

Ова публикација је израђена уз подршку Европске уније. Садржај ове публикације је искључива одговорност ГОПА Консалтантс (GORA Consultants) и ни на који начин не одражава ставове Европске уније.

ПРЕДГОВОР

Ова публикација је један од резултата активности на пројекту *Друга шанса – развој система функционалног основног образовања одраслих* који се у образовном систему Србије реализује уз финансијску подршку Европске уније.

Функционално основно образовање одраслих (ФООО) представља у много чему значајну новину у образовном систему Србије и по први пут је системски постављено за потребе образовања одраслих. Функционално основно образовање је изискивало израду новог образовног програма, заснованог на исходима наставе и учења и усмереног ка развоју и успостављању оних компетенција које су одрасломе неопходне да би на одговарајући, лично користан и друштвено прихватљив начин и у разноврсним доменима, од личног и породичног, до радног и друштвеног, одговорили на захтеве на које свакодневно наилази и унапредио квалитет живота и у окружењу у коме живи и ради, и у свом приватном и породичном окружењу.

ФООО је намењено свим одраслим особама изнад 15 година старости који имају потребу да се описмене и стекну основно образовање. Програм ФООО остварује се у основним школама и школама за основно образовање одраслих у којима су школски тимови посебно обучени, у оквиру пројекта *Друга шанса*, за образовни рад са одраслима и имплементацију образовног програма ФООО. Образовни програм у школама остварује се у времену које највише погодује одраслим полазницима и излази у сусрет потребама одраслих да образовање ускладе са својим основним, личним, породичним и радним обавезама. ФООО траје укупно три школске године. У оквиру првог циклуса одрасли полазници завршавају програм који је еквивалентан програму прва четири разреда основне школе и стичу основе писмености. У другом циклусу (V и VI разред) одрасли стичу основе општег образовања. Трећи циклус (завршна година) односи се на завршетак основног образовања (VII и VIII разред) и обуку за одређене послове/занимања.

Наставни план и програм, иако развијен по моделу формалног основног образовања, функционално је прилагођен одраслим полазницима. Садржаји 12 предмета и 2 модула блиско су повезани са икуством, потребама и интересовањима одраслих.

За потребе ФООО посебно је креиран материјал за наставу и учење за сваки предмет и модул као пратећа подршка остваривању наставног програма. Поднаслов ове публикације показује да је она намењена и наставницима који изводе наставу у оквиру програма функционалног основног образовања одраслих и самим полазницима овог програма. Наставницима је намењена као подршка да што ефикасније и квалитетније, сагласно захтевима функционалног основног образовања, организују, планирају, усмеравају и изводе наставни процес, уз пуну сарадњу и учешће полазника. Полазницима је намењена као извор неопходних и значајних информација, али и подстицаја на активно учешће не само у настави функционалног образовања и у процесу учења, већ и преношењем и коришћењем стечених знања и компетенција, у свакодневној, широј животној и радној средини. Шира друштвена и радна средина с разлогом очекују да им полазници програма функционалног основног образовања одраслих пруже конструктиван и ваљан допринос.

Водич за успешну и квалитетну наставу и учење у функционалном основном образовању одраслих израђен је за сваки наставни предмет и модул у првом циклусу. За сваки предмет и модул који су укључени у образовни програм у другом и трећем циклусу функционалног основног образовања водичи обухватају наставни и образовни програм оба ова циклуса.

Сваки водич садржи осврт на главне елементе образовног програма - опште исходе, исходе наставе одређеног предмета (модула), програмске теме и обавезне садржаје и смернице, предлоге, упутства и налоге за реализацију наставе. Сваки водич садржи и различите материјале за полазнике. Сагласно томе, сваки појединачни водич је састављен од неколико целина.

Водич за наставника и полазника треба да послужи и бољем разумевању процеса образовања одраслих, квалитетној реализацији образовног програма и ефикасном и квалитетном процесу учења.

У водичу су коришћене следеће ознаке:

– штампани материјал за рад полазника; налази се и на CD- у у фолдеру I; носи ознаку слова T, редног броја теме и броја прилога;

– кључне речи одштампане за полазника;

– фолдер II на CD-у: материјал као подршка за рад наставника; носи ознаку слова T, редног броја теме и броја прилога;

– посебне напомене;

– материјали за шире информисање наставника;

– корисни извори, линкови и литература за наставника и полазника; носе ознаку слова T и редног броја теме.

САДРЖАЈ

Увод	6
Циљ наставе и учења географије	7
Општи исходи ФООО и настава географије	7
Исходи наставе и учења географије	8
Преглед садржаја географије	11
Тема 1. Планета Земља	12
Тема 2. Становништво и њихове активности.....	18
Тема 3. Завичај и Србија	23
Материјал за полазнике	28

УВОД

Програм за предмет Географија у основном образовању одраслих конципан је у складу са принципима, циљевима и исходима Програма за функционално основно образовање одраслих. Садржаји су организовани у оквиру три теме: *Планета Земља, Становништво и њихове активности и Завичај и Србија* ослањају се на претходна географска знања и постојеће искуство полазника, допуњују их, развијају, систематизују, функционализују и сврставају у одговарајуће категорије и системе. Географска знања и умења која се развијају овим програмом потребна су за квалитетнији лични живот и рад полазника, јер га оспособљавају за ваљаније разумевање и сналажење у животном простору и за ефикасније обављање важних животних послова и активности.

Настава географије омогућава полазнику да стекне основна знања о природним феноменима, њиховим одликама, географском размештају, а посебно о њиховој узајамној повезаности у конкретној животној, локалној односно географској средини. Ова знања доприносе да полазник планира и организује активности којима унапређује своје животне прилике и свој физички, географски и друштвени простор. Познавање и разумевање природе свога краја полазнику ће омогућити да: изабере одговарајуће материјале и најпогоднију локацију за изградњу одређених објеката, ако има прилику и ако постоји потреба (нпр. стамбени или помоћни објекти); узгаја оне биљне културе којима одговарају природни услови изабраног краја и у складу са временским приликама током године да планира и реализује одређене активности било у пољу, окућници, башти, воћњаку или винограду и да користи све одговарајуће мере да заштити, развије и одржи корисне биљне и животињске врсте на њима.

Поред тога, кроз наставу географије полазници ће упознати друштвене елементе географске средине (становништво, насеља, привреду) који са природним елементима чине нераздвојиву, сложену и интерактивну географску целину. Разумевање друштвених феномена, њиховог развоја и размештаја у географској средини, као односа и веза између човека и природе, доприноси да се полазник оспособи за одговоран, ангажован и солидаран однос према природној и друштвеној околини; да унапређује и решава животне проблеме у својој породици (планирање породице, образовање, запошљавање, социјална заштита); да развија позитивна осећања за разумевање и поштовање различитости, сарадњу и хумане односе у својој околини и у друштвеној заједници; да разуме, прати и учествује у друштвеним догађајима ради унапређивања начина и квалитета сопственог живота, живота своје породице и свог народа.

ЦИЉ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ГЕОГРАФИЈЕ

Циљ настава географије је да полазник/ца стекне основна географска знања и вештине које ће му помоћи да унапреди свој живот у географској средини у којој људи заједно живе и сарађују.

ОПШТИ ИСХОДИ ФООО И НАСТАВА ПРЕДМЕТА

У функционалном основном образовању одраслих настава географије је конципирана у складу са потребама одраслог полазника, растерећена је фактографије и омогућава да се код полазника постепено граде, развијају и допуњују знања, умења и вредносни ставови који су неопходни за квалитетан и одговоран живот и рад у савременом друштву.

Језичка, математичка, научна и дигитална писменост

Настава географије доприноси развоју језичке писмености у контексту тумачења географских чињеница, идеја и мишљења у усменом и писаном облику (слушање, говор, писање, читање). Унапређивање математичке писмености садржано је у примени математичких операција, закона и мишљења у контексту читања и поимања географских елемента карте, одређивању координата места и тачака на Земљи, одређивању удаљености, растојања, висине и надморске висине и сл.

Развијање научне писмености у настави географије садржано је у процесу објашњавања природних и друштвених географских феномена и њихових интерактивних веза и односа заснованих на провереним и ваљаним знањима, истраживањима и доказима. Поред тога, полазник се подстиче да правилно користи неке основне научне појмове, научно-популарну литературу и друге поуздане изворе информација, што ће допринети да боље разуме промене које настају деловањем човека у природној средини, могућностима које су му у том погледу на располагању и развијању одговорности за очување и унапређивање животног простора.

Коришћењем савремених мултимедијалних и информатичких средстава, полазнику се омогућава да унапређује дигиталну писменост са једне, и ефикасније и квалитетније разазнаје, уочава, сагледава и разуме различите врсте процеса и појава и у свом окружењу и на планети Земљи, са друге стране.

Решавање проблема

Географска знања и вештине које се односе уочавање просторности, разноврсности, утврђивање индивидуалности и повезаности у географској средини, полазнику омогућава да рационално планира и обавља своје животне активности, да препозна, објасни и доприноси решавању постојећих проблема ради унапређивања личног и породичног живота и активности људи у свом окружењу и заједници (изградња инфраструктурних објеката; гајење уносних или корисних биљних култура; заштита од ерозије, плавина, поплава; спортске, рекреативне и друге активности). Ово подразумева и укључивање полазника у активно праћење и разумевање друштвеноекономских процеса у свету, какви су транзиција, глобализација, еколошки проблеми и одрживи привредни развој и њихових рефлексива на нашу земљу и властито животно и радно окружење.

Управљање сопственим учењем

Настава географије омогућава полазнику да организује сопствено учење у складу са својим потребама и могућностима, да коректно процењује ниво својих компетенција и да на основу утврђеног нивоа свог постигнућа планира њихов даљи развој, да предузима и остварује различите иницијативе у породици, друштвеној заједници и локалној средини. Овакав вид активности код полазника развија самопоуздање за учење и напредовање.

Сараднички односи, иницијативност и креативност

Сараднички односи, иницијативност и креативност се у настави географије остварују у различитим видовима комуникације, коришћењем разноврсних наставних средстава, облика и метода рада, а у породичном и ширем друштвеном окружењу, у облику планирања и реализовања поступака и радњи у контексту примене и унапређивања географског знања, вештина и ставова у свим природним и друштвеним елементима географског окружења.

Социјалне компетенције

Настава географије доприноси развоју идентитета (социјалног, националног, културног), подвлачи значај међуљудске и међукултурне сарадње, без обзира на разлике и удаљеност, као и позитивне видове понашања (толеранцију, разумевање и поштовање других, решавање конфликта преговарањем, а не применом силе) који полазника подстичу да конструктивно учествује у породичном и друштвеном животу.

Грађанска одговорност за демократију

Грађанска одговорност развија се кроз наставу географије кроз изучавање друштвеногеографских садржаја који се односе на друштвенополитичке концепте и структуре у нашој држави (демократија, грађанска права, равноправност, једнакост). Поред тога, полазник може да користи различите изворе и средстава информисања у сврху обавештености и разумевања друштвених и политичких догађања у својој средини, у својој земљи и шире у свету, и да на примерен начин расправља о различитим ситуацијама и различитим питањима који су од интереса за њега лично, за његову породицу, за друге људе и демократско друштво у целини.

Еколошке компетенције

Изучавање географске средине са свим природним и друштвеним феноменима пружа могућности полазнику да стекне знање и изгради ставове о потреби очувања и унапређивања свих елемената уже и шире животне околине. На пример, полазник ће разумети да се непланска сеча шума одражава на климатске промене, квалитет ваздуха, количину и квалитет вода, ерозију и деградацију земљишта, на биљни и животињски свет, на човека и на квалитет његовог живота. Поред тога, полазник ће разумети које активности човека као појединца доводе до загађивањења ваздуха, вода, тла и биће у стању да рационално и плански предузима мере, организује и активно учествује у акцијама очувања и унапређивања животног простора.

ИСХОДИ НАСТАВЕ И УЧЕЊА ГЕОГРАФИЈЕ

Основу програма Географија чине исходи који су дефинисани у складу са потребом развоја личних и животних компетенција одраслих, које су потребне и пожељне за ефикасан живот и рад у ужем и ширем окружењу и за успешан наставак образовања. Исходи за наставу географије, кроз садржаје тема постепено се граде, развијају и повезују и чине једну заокружену целину чијим ће остваривањем полазници развити кључна и функционална знања, вештине и ставове које ће примењивати, користити и даље развијати у конкретним животним условима и активностима и у даљем образовању.

По завршетку основног образовања полазник/ца ће умети да:

- **користи географску карту, основне географске термине, слику, табелу, график и једноставне моделе као изворе информација у стицању и примени знања и у свакодневној комуникацији;**
- **одреди главне и споредне стране света у простору и на географској карти;**
- **опише кретања Земље и наведе главне последице;**

- на географској карти именује и покаже велике копнене и водене површине (континенти, океани, мора);
- на географској карти одреди географски положај Европе, Балканског полуострва, Србије, области и места у коме живи;
- на географској карти и у средини у којој живи разликује и опише основне облике рељефа (планине, котлине, низије, пустиње) и његов утицај на начин живота и активности људи;
- наведе главне одлике основних типова климе и времена на Земљи, у Републици Србији, у средини у којој живи и користи податке о времену и временску прогнозу за планирање својих активности;
- на географској карти Србије и у својој средини покаже подземне и текуће воде и објасни њихов значај за живот и рад људи;
- разликује природне феномене (олујни ветар, вулканска ерупција, земљотрес, суша, поплава, клизиште) и опише њихове последице за људе и географску средину;
- разликује главне облике обновљивих (сунчева енергија, снага ветра, вода) и необновљивих природних ресурса (нафта, природни гас, угаљ, минералне сировине) и на географској карти (света, Европе, Србије) покаже њихов размештај и наведе начине њиховог коришћења за потребе људи;
- опише размештај становништва и насеља на Земљи и препозна факторе који утичу на кретање становништва;
- опише типове насеља и факторе који утичу на њихово стварање, ширење и изумирање;
- наведе и опише основне привредне делатности људи у Србији и у локалној средини;
- на карти света покаже географски размештај великих држава света;
- наведе глобалне проблеме човечанства и неке начине за њихово решавање;
- наведе позитивне и негативне утицаје човека на животну средину и учествује у акцијама за њену заштиту и унапређивање.

Исходима програма дефинисана су основна географска знања, способности и вештине, ставови и вредности које ће полазник током основног образовања утврђивати, допуњавати, дограђивати и даље развијати.

Географска знања обухватају знања о географским чињеницама, односно објектима, појавама, процесима и односима. У географске објекте убрајају се планине, котлине, низије, пустиње, мора, реке, језера, градови и села. Очекује се да на крају овог нивоа образовања полазник поседује основно знање о овим објектима, да је у стању да их дефинише и разликује, а да кроз наставу географије своја постојећа знања заокружује, дограђује, развија и оспособиће се да их уочава и опажа њихов однос и међуусловљеност у простору и на географској карти. Разликовање објеката и уочавање њиховог географског размештаја у свом окружењу и на глобалном нивоу полазнику омогућава разумевање географских појава (температура ваздуха, падавине, инсолација, таласање воде, земљотрес, поплаве, чак и далеке вулканске ерупције) које се на њих надовезују и када се јаве у међусобном односу могу бити узрок или последица тог односа. Разумевање суштине географских појава, њиховог распореда и интензитета од значаја је за планирање дневних и дуготрајнијих активности полазника и за разумевање активности и начина живота људи у различитим деловима света. Поред тога, полазник ће бити у стању да препозна географске процесе који означавају ток, пут и начин којим нешто постаје, бива и развија се у географској средини. Географски процеси обухватају категорије као што су дефлација, ерозија, тектонски покрети и др. Исходима је предвиђено да полазник на крају основног образовања може да разликује одређене географске феномене који се

изражавају одређеном позицијом два битних елемената (географски односи), као што су густина насељености, природни прираштај, средња температура ваздуха, релативна влажност ваздуха и просечна количина падавина.

Настава географије омогућава полазнику да разуме повезаност, па и неке узрочно-последичне везе између појава и процеса и односа у географској средини. На пример, полазник ће разумети како рељеф утиче на размештај вулкана и земљотреса; на формирање, типове и распоред вода; на издвајање различитих климатских типова и на вредности климатских елемената. Треба нагласити да разумевање узрочно-последичних веза у геопростору омогућава полазнику да разуме утицај природних фактора географске средине (рељеф, клима, воде) на друштвене факторе, на њихов развој и дисперзију у локалној средини и на глобалном нивоу.

Поред тога, полазник ће на крају основног образовања разумети одређене географске законитости, као што су закон целовитости (интегритета), кружење материје, закон ритмичности, зоналности и аоналности. Познавање основних географских законитости је од великог значаја, полазнику омогућује да доноси ваљаније, целисходније и исправније одлуке, кад год се ради о проблемима, иницијативама или активностима у непосредном окружењу и у различитим доменима. Треба посебно истаћи да се настава географије на овом нивоу образовања не сме ослањати на механичко памћење географских чињеница, а од полазника не треба тражити такав облик „учења“ и „знања“.

У оквиру дефинисаних исхода, полазник ће на крају обавезног образовања бити оспособљен да у свом наредном образовању и у свакодневним активностима користи основне елементе географског начина мишљења, односно, полазник ће умети да уочава просторност, разноврсност и повезаност, да основне географске чињенице, везе и законитости активно и конструктивно користи у свом свакодневном животу и сагласно својим реалним потребама.

Настава географије полазнику омогућава да развија способности и вештине (опажање географских чињеница и увиђање веза и односа у географској средини, проналажење, предлагање и решавање актуелних проблема, читање географске карте и других извора, руковање различитим инструментима и апаратима) које ће користити и унапређивати њихово коришћење у свакодневним активностима и у свом евентуалном даљем образовању.

Кроз садржаје који се односе на савремене политичко-географске процесе, природне и друштвене вредности локалне средине и света уопште, полазник ће развијати, унапређивати и трансформисати своје ставове и вредности потребне за ефикасан и успешан живот.

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА ГЕОГРАФИЈЕ

Програм предмета Географија за функционално основно образовање одраслих конципиран је тако да се ослања на постојећа искуствена и неформална знања, вештине и ставове полазника, допуњује их, повезује и надограђује на специфичан начин и представља драгоцену основу географским функционалним и систематизованим знањима, вештинама и ставовима који су полазнику неопходни за даље професионално оспособљавање и за активно учествовање у свакодневним животним активностима.

Програм Географије заснован је на исходима који се граде, допуњују и проверавају кроз садржаје три главне теме: *Планета Земља, Становништво и њихове активности и Завичај и Србија*. За полазнике чија су интересовања нешто шира и дубља, у овом програму су у оквиру наведених тема дефинисани и напредни садржаји који ће омогућити да полазник стекне додатна, шира знања о појавама, процесима и законитостима у географској средини.

Табеларни приказ тема		
Тема 1. Планета Земља	Тема 2. Становништво и њихове активности	Тема 3. Завичај и Србија

ТЕМА 1: ПЛАНЕТА ЗЕМЉА

Садржаји ове теме имају велики опште образовни и практични значај у свим областима човекове делатности и чине основу за разумевање географских објеката, појава, процеса и законитости у непосредном окружењу и на планетарном нивоу. Садржаји који су одабрани у оквиру ове теме омогућавају полазнику да се прецизно оријентише у географском простору и у времену; упозна географске чињенице и њихове интерактивне везе и односе у омотачима/сферама Земље који утичу и одређују ток географских промена у локалној средини и на глобалном нивоу. Ови садржаји су комплексни и поред искуствених знања полазника, обухватају и друге компетенције које су важне за разумевање човековог утицаја на промене у природи и искоришћавање природних сила и ресурса за побољшавање животних услова и активности полазника у целини.

Шематски приказ садржаја у оквиру теме

Ову тему чине три мање целине: Оријентација, Облик и кретања Земље, Ваздух, копно и вода. Садржаји ових целина међусобно су повезани, проистичу један из другог и међусобно се условљавају.

Садржаје тематске целине Оријентација чине скуп знања и вештина о оријентацији у простору, употреби/читању географске карте и оријентацији у времену. Ови садржаји полазнику омогућавају да планира своје кретање, оријентише се и креће у одређеном географском простору помоћу природних објеката (маховине, крошње и коре дрвета, година на пању, мравињака, небеских тела), инструмената и апарата, плана града или тематске карте, да уочава размештај, локацију, концентрацију, међусобни просторни однос и димензије објеката, појава и процеса у географској средини и на географској карти.

Тематска целина Облик и кретања Земље омогућава полазнику да разуме последице облика и кретања Земље у контексту оријентације у времену (дан, смена обданице и ноћи, часовне зоне, месец, годишња доба, година), и да стечена знања може употребити за планирање и реализацију разних породичних, животних активности (комуникација са људима у прекоокеанским земљама, праћење директних телевизијских преноса, рачунање времена на другим географским дужинама, праћење активности људи на различитим географским ширинама и слично).

Ваздух, копно и вода је тематска целина која обухвата основне садржаје о географским сферама (атмосфера, литосфера, хидросфера), а у оквиру њих, полазник ће стећи основна знања о природним феноменима, о становништву и насељима на Земљи. Поред тога, полазник

ће разумети интерактивне везе и односе који утичу и одређују ток географских промена у локалној средини и на глобалном нивоу. Ови садржаји су комплексни и поред искуствених знања, обухватају обраду појмова који су кључни за разумевање разних друштвеногеографских појава у локалној средини и на планети Земљи.

Садржаји ове теме доприносе остваривању одговарајуће функционалне, животне компоненте, која се односи на утицај људског рода на промене у природи и искоришћавање природних сила и ресурса за побољшавање животних услова.

ПРИМЕР НАЧИНА ОБРАДЕ ТЕМЕ 1: Време и клима. Прогноза времена и њен значај. Утицај човека на климатске промене

Садржаји који се односе на време и климу веома су сложени, морају се посматрати комплексно, у међусобној зависности и условљености са појавама и процесима у осталим Земљиним сферама. Изучавање климе и времена наслања се на познавања географског положаја и рељефа неке регије, јер ове компоненте географског простора утичу на вредности временских/климатских елемената, односно на типове климе. Ови садржаји омогућавају полазнику да разуме климатске феномене и опште одлике климе у појединим деловима света; уз помоћ временске прогнозе да планира и организује своје краће и дуже активности и слично. Поред тога, полазник ће разумети да је човек својим радом и активностима утицао на климатске промене које се негативно одражавају на биолошку и економску егзистенцију човека на Земљи (поплаве, нарушавање озонског омотача, киселе кише) и да може сам да предлаже и предузима мере ради заштите и унапређивања свог животног окружења.

1. Питајте полазнике:

- Да ли сте слушали временску прогнозу? Који се временски елементи и њихове вредности најчешће наводе?
- Зашто је важно да пратимо временску прогнозу?
- Какво време Вама највише одговара и зашто?

2. Уз подршку наставника полазници описују:

- тренутно стање времена (хладно, сунчано, ветровито, снежно, сунчано...);
- просечне вредности временских елемената (температура ваздуха, са или без падавина, са или без ветра);
- временску прогнозу за наредни дан и за викенд;
- значај временске прогнозе за планирање разних активности (обављања пољских радова и радова на отвореном простору, рекреативних и спортских активности, путовања, облачења и сл.);
- временско стање које њима највише одговара и објашњавају разлоге (време утиче на расположење, активирање хроничних болести, обављање разних активности).

3. Наставник објашњава појмове: време, временски/климатски елементи, факторе који утичу на време, временску прогнозу.

4. Затражите да полазници опишу временско стање у њиховој локалној средини током пролећа, лета, јесени и зиме.

5. Питајте полазнике:

- У којим деловима наше земље је најхладније, а где је најтоплије и зашто?
- Која врста падавина се излучује само у току дана у топлијем делу године и како се

можемо заштитити од ове врсте елементарне непогоде?

- У којим деловима Европе је време слично времену које је заступљено у нашој земљи?
- У којим деловима Европе температуре се ретко спуштају испод 0°C и никада не пада снег и зашто?
- У којим деловима Европе се снежни покривач задржава и до шест месеци и зашто?
- У којим пределима Европе се не смењују четири годишња доба и зашто?

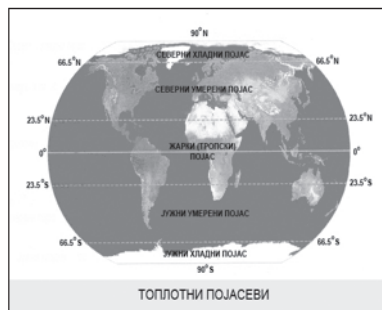
6. Активирати претходна знања полазника која се односе на последице кретања Земље око Сунца (смена годишњих доба, топлотни појасеви).

7. Објасните појмове: клима, климатски фактори, основни климатски типови и њихове одлике.

8. Затражите да полазници уз помоћ шеме „Топлотни појасеви” (коју можете приказати на пројектору) опишу основне климатске типове на Земљи и смену по топлотним појасевима (географској ширини).

II T1.1.

9. Питајте полазнике:

- На којим континентима је заступљена екваторска клима? Наведите њене одлике.
- Опишите климатске типове који су заступљени у нашој земљи.
- У којим деловима Земље је најхладније, а где је најтоплије током године?

10. Извођење заједничког закључка:

- климатске одлике и временски параметри у локалној средини;
- климатски фактори и њихов утицај на климу;
- значај и поузданост кратких и дужих временских прогноза;
- основни климатски типови и њихове одлике на Земљи.

11. Наставник упућује полазнике на коришћење Интернета и проналажење информација које се односе на време и климу, на живот и активности људи у различитим климатским областима у свету.

12. Питајте полазнике:

- На које начине човек може да утиче на климатске промене на Земљи?
- Како настају киселе кише и какве су последице?
- Шта су озонске рупе?
- Како се загађеност ваздуха одражава на здравље људи?

13. Извођење заједничког закључка:

- човек и клима: последице-ширење пустиња, поплаве, киселе кише, озонске рупе, загађеност ваздуха, пораст температуре ваздуха на планети, мере заштите;
- *Кјото* споразум.

Дидактички материјал:

- географске карте (општа и климатска) и глобус;
- шеме: климатски типови, ветрови, падавине;
- табеле и дијаграми (вредности климатских елемената);
- слике или инструменти за бележење временских елемената;
- пригодни текстови и фотографије.

Активности полазника:

- слуша излагање наставника и осталих полазника;
- активно учествује у раду на часу (износи своје мишљење, пита, одговара на питања);
- посматра, уочава и описује временске појаве;
- анализира географску карту, уноси податке у нему карту;
- користи рачунар за проналажење информација.

КРАТАК ПРЕГЛЕД И ПРЕПОРУКЕ ЗА РЕАЛИЗАЦИЈУ ОСТАЛИХ САДРЖАЈА У ТЕМИ 1.

Садржаји који се односе на: Оријентацију у простору и на географској карти (читање), препоручује се обрада кроз рад у пару и групни облик рада. За сналажење у простору потребно је полазнике обучити да користе природне објекте за оријентацију (звезда Северњача; кора, маховина и крошња дрвета, Сунце и сенка), Сунце и часовник, компас и план насеља. За одређивање положаја места и тачака на Земљиној површини користи се глобус и географске карте различитог размера, садржаја и намене (топографска карта, општа географска карта, тематске карте, атласне карте).

Садржаји који се односе на Облик и кретање Земље могу да се реализују уз примену мултимедије, модела, шема и огледа.

Остали садржаји који проистичу из Земљиних сфера могу да се презентују полазницима на сличан начин, као што је у примеру наведено.

- **бања:** уређена лечилишта и купалишта са лековитом водом или блатом, у која људи долазе ради лечења, опоравка и одмора
- **висораван:** равница које се налазе на надморским висинама изнад 200 m
- **време:** тренутно стање атмосфере изнад неког места у моменту мерења и осматрања временских елемената и појава
- **временски/климатски елементи:** радијација, температура ваздуха, ваздушни притисак, ветар, испаравање, влажност ваздуха, облачност, инсолација и падавине; зависе од климатских фактора, променљиви су током године и дана
- **водостај:** ниво воде у реци у тренутку осматрања и мерења
- **вулкан:** место на којем магма избија на површину Земље
- **дугодневица:** дан најдуже обданице у години (21. јун – на северној хемисфери)
- **земљотрес:** краткотрајна, изненадна подрхтавања Земљине коре
- **извор:** место где се подземна вода појављује на површини
- **језеро:** већа удубљења на копну испуњено водом
- **клима:** просечно стање атмосфере изнад неког места или неке области током дужег низа година.
- **климатски фактори:** одређују основни карактер климе неке области, то: су географска ширина надморска висина, распоред копна и мора, морске струје, рељеф и тло, вегетација и утицаји човека
- **континент:** највећа копнена површина на Земљи
- **краткодневица:** дан најкраће обданице у години (22. децембар - на северној хемисфери)

- **нафта** – сирова течна запаљива смеша (уље), жуте до тамносмеђе боје, од које се дестилацијом у рафинеријама добијају различити производи, деривати (бензин, петролеј, мазут, уље и др.)
- **необновљиви природни ресурси**: угаљ, нафта, природни гас, руде метала
- **низија**: пространа равница до 200 m надморске висине
- **ноћ**: временски период када се неко место налази у неосветљеном делу Земље
- **обданица**: временски период када се неко место налази у осветљеном делу Земље; временски размак од изласка до заласка Сунца
- **обновљиви природни ресурси**: Сунчева енергија, унутрашња топлота Земље, воде, биљни и животињски свет, снага ветра, плима и осека
- **оријентација**: одређивање свог положаја у простору у односу на стране света
- **острва**: мањи или већи делови копна окружени са свих страна водом језера или мора
- **природна богатства (природни ресурси)** – Сунчева енергија, унутрашња топлота Земље, воде, земљиште, биљни и животињски свет, руде метала и неметала и минерална горива
- **природни гас**: минерална енергетска сировина, пратилац нафте
- **пустиње**: налазе се око повратника и у најсушнијим континенталним подручјима умереног појаса; велике разлике у температури у току дана и ноћи, а у умереном појасу у току године; заједничка им је одлика мала количина падавина и голи каменити и пешчани предели
- **равнодневица**: једнако трајање обданице и ноћи (21. март, 23. септембар)
- **револуција**: обилажење Земље око Сунца, траје 1. годину (365 дана и 6 сати)
- **река**: већи водоток који настаје спајањем више речица, а може настати и од јаких извора
- **речна долина**: облик у рељефу настао под утицајем речне ерозије
- **речна мрежа**: сви водотоци на одређеној територији
- **речни систем**: главна река са свим својим притокама
- **речни слив**: површина са које сви водотоци и падавине отичу у један речни систем
- **речно корито**: жљоб/удубљење којим отиче река
- **речно ушће**: место где се река улива у другу реку, језеро, море, океан.
- **ротација**: обртање Земље око замишљене осе
- **Светско море**: јединствена водена површина на Земљи
- **топлотни појасеви**: на Земљиној површини издваја се пет топлотних појасева због неједнаког загревања Земље (један жарки, два умерена, два хладна), последица Земљиног облика и обиласка Земље око Сунца
- **торнадо**: амерички назив за гигантски ваздушни вртлог
- **травнате равнице**: саване су области високих трава у жарком појасу, на њих се настављају степе, области са ниским травама; степе се простиру и у низијама умереног топлотног појаса
- **тундра**: природна зона чији биљни свет чине маховине и лишајеви и закржљало дрвеће
- **угаљ**: чврсто гориво настало дубоко у Земљи под повећаним притиском и температуром од органских претежно биљних остатака
- **часовне зоне**: простор ограничен меридијанима на 15o географске дужине; има их укупно 24; разлика у времену између сваке часовне зоне је 1 сат; Србија се налази у средњоевропској часовној зони
- **шуме**: у жарком појасу су прашуме, бујне шуме стално зелене; у суптропском појасу су суптропске шуме приморског зимзеленог бора и храста; у умереном појасу налазе се листопадне шуме, а у субполарном појасу заступљене су четинарске шуме

T1

- Америчко национално географско друштво: *Национална географија* (српски превод)
- Бил Мекибен (2007): *Климатске промене*, EcoLibri, Београд.
- Гамов Џорџ, (1965): *Земља и небо*, Материја, Нови Сад.
- Географије за основну школу, од 5-8 разреда, уџбеници и приручници, које је одобрило Министарство просвете и науке Републике Србије
- Група аутора, (1995): *Фактопедија*, Илустрована енциклопедија 2. издање, Младинска књига НОВА, Нови Сад.
- Група аутора, (1994): *Како спасти Земљу*, EcoLibri, Београд.
- Група аутора (2008): *Клима, моја планета... и ја!*, Завод за уџбенике, Београд.
- Група аутора, (2007): *Школско свезнање*, Завод за уџбенике, Београд.
- Капелер Лудвиг, (1967): *Сунце облаци и вјетар*, Напријед, Загреб.
- DVD, CD - *Планета Земља 1-6*, Millennium, Београд, 2007.
- <http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs/> • <http://planetazemlja.wordpress.com/>

Задаци за проверу постигнућа полазника

II T1.2.

1. Пажљиво прочитајте текст и одговорите на следећа питања:
Једног јануарског дана температура ваздуха у наведеним градовима износила је:
Београд 4°C, Москва (Русија) -23°C, Винипег (Канада) -35°C, Рио де Жанеиро (Бразил) 30°C, Сиднеј (Аустралија) 29°C.
 - а) Шта условљава разлику у температурама ових места?
 - б) Која врста падавина може да се и излучи у току дана у наведеним градовима?
 - в) Који климатски тип је заступљен у сваком од ових места?
2. Наведите привредне делатности за које временска прогноза има највећи значај и објасните.
3. Објасните ефекат стаклене баште на живот на Земљи.
4. Одговорите на питање: Шта утиче на промене положаја и величину озонске рупе?
5. Опишите најчешће временске непогоде које се дешавају у Вашем окружењу и наведите начине за ублажавање њихових последица.
6. На географској карти одредите на којој страни света се налази Ваше насеље у односу на главни град Србије.
7. Објасните у којем годишњем добу обављате припремне радове у пољу и зашто.
8. Наведите начине којима можете спречити спирање земљишта и поплаву у Вашем крају.
9. Опишите како могу да се користе термални и минерални извори.
10. Објасните како локална заједница може да спречи и ублажи последице појаве клизишта, поплава и градоносних облака у Вашој средини.
11. Наведите највеће загађиваче земљишта, воде и ваздуха.
12. Опишите на које начине можете одлагати отпад а да не угрожавате животну средину.
13. Опишите обновљиве и необновљиве изворе енергије и њихов значај за човечанство.
14. Објасните начине на које сваки појединац треба да учествује у очувању животне средине.

I T1.1 – 12 – текстови за обраду тематских садржаја и задаци за самоевалуацију полазника

II T1.1 – 2 – шема *Топлотни појасеви* и задаци за процену постигнућа полазника

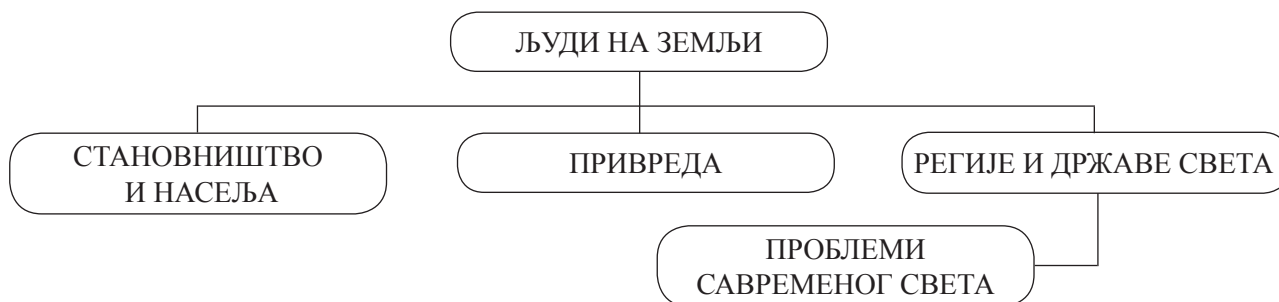

– видео записи, додатни текстови и слике

ТЕМА 2: СТАНОВНИШТВО И ЊИХОВЕ АКТИВНОСТИ

Тема садржи репрезентативне друштвеногеографске садржаје (становништво, насеља, привреда, размештај регија и држава у свету, глобални и еколошки проблеми човечанства). Садржаји ове теме омогућавају полазнику да посматрањем, идентификовањем и истраживањем географских чињеница у локалној средини развија способност упоређивања и доношења закључака о просторности и развојности друштвеногеографских појава и процесана националном и глобалном нивоу ради организовања својих животних активности. Изучавајући ове садржаје полазнику је дата могућност да на основу знања стечених приликом изучавања претходне теме, схвати утицај преовлађујућих природногеографских фактора на развој становништва и насеља, на различите типове и нивое развијености људских делатности у својој средини, држави и у великим регијама света. Ови садржаји омогућавају полазницима да проширују и продубљују своју географску културу, развијају умеће аналитичког мишљења и да формирају свој став према важним актуелним друштвеногеографским и глобализацијским процесима и начинима њиховог решавања у којима сваки појединац треба да учествује. Изучавањем ових садржаја полазници ће схватити измењене своје животне услове проузроковане транзицијом и светском економском кризом и предузимаће мере за њихово превазилажење. Поред тога, полазници ће проширити и изградити ставове који се односе на стварање услова за безбедност, толеранцију, мирну сарадњу у породици, друштвеној заједници, својој држави и разумеће значај свога ангажовања у очувању, унапређивању и заштити животне средине. Ове садржаје, где год је то могуће, треба обрадити тематски (историја, биологија, хемија).

Шематски приказ садржаја у оквиру теме

ПРИМЕР НАЧИНА ОБРАДЕ ТЕМЕ 2: **Глобални проблеми човечанства и начини њиховог решавања**

Садржаји који се презентују веома су актуелни, одражавају се на свакодневне животне ситуације полазника, осталих грађана и заједнице на свим нивоима. Посебан значај имају садржаји у којима се разматра наша земља и њено приближавање/придруживање европским интеграцијама. Ови садржаји могу да се реализују кроз разговор и дискусију полазника усмеравану од стране наставника. Пожељно је да се овакав облик рада заснива на личном, породичном искуству полазника и његовом разумевању савремених процеса који се одражавају на све сфере живота људи на Земљи.

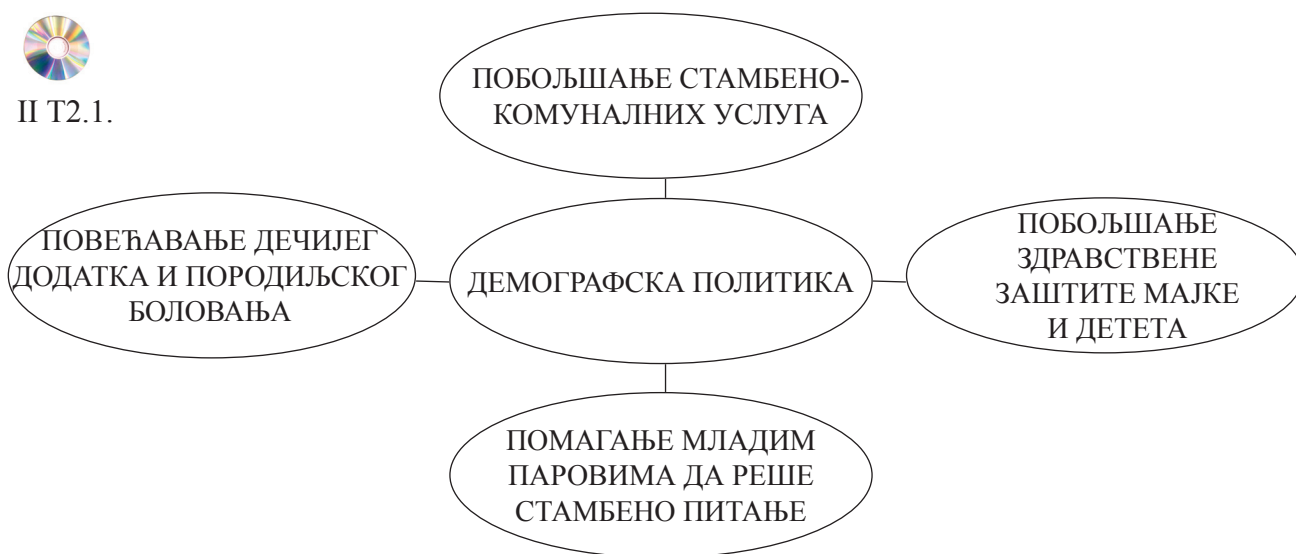
Наставник уводи полазнике у нове садржаје, подстиче полазнике да активирају лична искуства и сазнања ради њихове примена у новим ситуацијама.

1. Објасните полазницима да је ова тема веома актуелна, да смо на неки начин сведоци ових проблема и њихових последица. Тема ће бити обрађена кроз разговор и дискусију са полазницима, биће заснована на животним искуствима, на јавним информацијама и научно заснованим чињеницама.

2. Запишите кључне речи на табли:
- демографска „експлозија“;
 - недостатак хране, пијаће воде и појава глади;
 - недостатак сировина и енергије;
 - нарушавање мира и безбедности;
 - стварање услова за безбедност, толеранцију, мирну сарадњу и очување мира.
3. Активирајте претходна знања полазника која се односе на садржаје које су изучавали у оквиру теме *Планета Земља* (Распоред становништва на Земљи, Основне структуре становништва и социјалну заштита).
4. Објасните полазницима појам демографска „експлозија“ и наведите податке који илуструју ову појаву:
- У свету живи 6,7 милијарди становника; 82% становника живи у мање развијеним, 18% у развијеним регијама света.
 - Број становника на планети сваке године увећа се за 80 милиона. До 2025. године на планети ће живети више од 8 милијарди становника.
 - Највећи пораст становништва бележе афричке земље (Уганда, Нигер и Бурунди, преко 220%).
 - Број становника се највише смањује у Јапану, Русији, Немачкој, Португалији и Шпанији.
5. Затражите од полазника да:
- опишу квалитет живота и социјални статус многочлане породице и породице која има мање чланова, у свом окружењу или на неком другом простору;
 - уз вашу помоћ образложе последице које настају због наглог и неравномерног пораста светског становништва (недостатак: хране, пијаће воде, здравствене и социјалне заштите, стамбеног простора, немогућност адекватног образовања и запошљавања, кратак животни век и слично);
 - помоћу шеме објасните полазницима мере које предузимају већина држава света за побољшање демографске политике.

II T2.1.

6. Објасните полазницима како развој друштвених, економских односа, науке и технологије утиче на недостатак хране, воде, сировина, енергије, нарушавање мира и безбедности у свету. Доведите у везу природна богатства у државама неразвијених региона света (Африка, Азија, Латинска Америка), која контролишу светске мултинационалне компаније, са условима и начином живота већине људи у тим земљама (недостатак хране, воде за пиће, нарушавање мира и безбедности).

- Објасните значај институције ФАО (организација УН) за исхрану и пољопривреду.

7. Пронађите информације на Интернету.

- Живот људи у Етиопији
- Рудари у рудницима дијаманата у Јужној Африци
- Несташица воде и хране у свету
- Богати и сиромашни Арапи
- Избегла и расељена лица - савремени друштвени проблем

8. Објасните полазницима међународни значај и циљеве Организације Уједињених нација (ОУН):

- очување мира и безбедности у свету,
- развој пријатељских и равноправних односа међу народима,
- отклањање сиромаштва, болести, неписмености,
- подстицање узајамног поштовања, права и слобода људи.

9. Извођење заједничког закључка

Савремено доба карактеришу:

- демографска „експлозија“,
- недостатак хране и пијаће воде,
- недостатак сировина и енергије,
- нарушавање мира и безбедности,
- циљеви УН: стварање услова за безбедност, толеранцију, мирну сарадњу и очување мира.

Дидактички материјал:

- географске карте (општа, политичка);
- шеме;
- пригодни текстови и фотографије;
- новинарски чланци.

Активности полазника:

- слуша излагање наставника и осталих полазника;
- активно учествује у раду на часу (износи своје мишљење, пита, одговара на питања);
- анализира шеме и дијаграме;
- чита географску карту.

КРАТАК ПРЕГЛЕД И ПРЕПОРУКЕ ЗА РЕАЛИЗАЦИЈУ ОСТАЛИХ САДРЖАЈА У ТЕМИ 2.

Знања и разумевања која су полазници стекли приликом изучавања теме Планета Земља, а односе се на природногеографске факторе и њихов утицај на друштвеногеографски развој, представљају добру основу за изучавање садржаја о становништву, насељима, људским делатностима, различитим типовима и нивоима њихове развијености. Изучавајући ове

садржаје полазнику је дата могућност да разуме друштвеногеографске појаве и процесе у својој непосредној средини и да на основу претходног искуства и стешених знања може организовати, развијати и унапређивати своје животне потребе и активности. Са посебном пажњом треба приступити обради садржаја који се односе на глобалне проблеме човечанства и начини њиховог решавања (демографска „експлозија“, недостатак сировина и енергије, недостатак хране, пијаће воде и појава глади, нарушавање мира и безбедности, стварање услова за безбедност, толеранцију, мирну сарадњу и очување мира). Еколошке проблеме савременог света потребно је изучавати у корелацији или заједно са сличним садржајима из других предмета, јер ће на тај начин постигнућа полазника бити квалитетнија и трајнија. Остали садржаји у оквиру ове теме, повезани су и треба их обрадити на сличан начин као и претходне садржаје.

- **глобализација**: процес повезивања економских и финансијских токова на светском нивоу; тежња ка уједињавању тржишта и ширењу економске активности на глобалне размере, изван националних граница, уз јачање међусобне зависности у светској економији
- **град**: насељено место, привредни, административни и културни центар једног ширег подручја, краја, чије се становништво бави непољопривредним делатностима
- **гутина насељености**: просечан број становника по квадратном километру
- **демографска експлозија**: нагли пораст броја становника у свету у неколико
- **дискриминација**: издвајање, прављење разлика међу људима и друштвима у међународним односима; ускраћивање права мањинама нпр. расна дискриминација према црнцима
- **етнос**: народ; заједница људи коју повезује исти језик, исти обичаји, историјско и културно наслеђе; етнички – народни
- **миграције становништва**: свака привремена или стална промена места боравка
- **морталитет**: број умрлих према укупном броју становника (обично у односу на хиљаду становника) у одређеном временском раздобљу на одређеном подручју
- **насеље**: већа или мања, привремена или трајна концентрација људи и кућа на одређеном простору
- **наталитет**: број живорођене деце према укупном броју становника (обично у односу на хиљаду становника) у одређеном временском раздобљу на одређеном подручју
- **планирање породице**: материјално мотивисање породица у нисконаталитетним подручјима да имају више од двоје деце
- **полна структура**: однос броја женског и мушког становништва; значајна је за обнављање и природни прираштај становништва
- **привреда**: под привредом се подразумева производња материјалних добара обављање услуга за подмиривање људских потреба
- **природни прираштај**: однос броја живорођених и броја умрлих (обично у односу на хиљаду становника) у одређеном временском раздобљу на одређеном подручју
- **природно кретање становништва**: наталитет, морталитет, природни прираштај
- **религија**: вера, вероисповест
- **село**: насеље чије се становништво претежно бави пољопривредом
- **социјална заштита**: материјална помоћ старим, болесним и незапосленим лицима
- **туризам**: обухвата путовања која немају пословни карактер, тј. путовања ради одмора, забаве, рекреације и културно-образовних разлога
- **урбанизација**: повећање броја градског становништва и ширење градског начина живота

Приликом изучавања ових садржаја није дозвољено пропагирање или наметање страначких идеја и опредељења.

T2

- Географије за основну школу, од 6-8 разреда, уџбеници и приручници, које је одобрило Министарство просвете и науке Републике Србије.
- Павићевић, В., (2003): *Аспекти глобализације*, Београдска отворена школа-досије, Београд.
- Самарџић, С., (1998): *Европска унија*, Институт за европске студије, Београд.
- <http://europa.eu.int/> - сајт Европске уније;

Задаци за процену постигнућа полазника

II T2.2.

1. Наведите факторе који утичу на густину насељености становништва света.
2. Распитајте се из којих крајева су се доселили Ваши преци и који фактори су утицали на њихово пресељавање.
3. Шта се подразумева под „популационом политиком“ и које мере можете да предузмете да побољшате Ваш породични живот?
4. Опишите карактеристике Вашег насеља. Како Ви можете да допринесете развоју и уређењу средине у којој живите?
5. Како можете да помогнете гладној деци у Вашој околини?
6. Опишите начине на које можете да решавате сукобе у породици и у Вашем окружењу.
7. Објасните и значај организације Уједињених нација.
8. Објасните ефекат стаклене баште на живот на Земљи и шта утиче на промене положаја и величину озонске рупе?
9. Одговорите на питања:
 - Шта знате о генетски модификованим пољопривредним производима, а шта о клонираним животињским врстама?
 - Како утичу на здравље људи?
 - У којим низијама се производе опојне биљне културе?
 - Ко контролише њихову производњу и дистрибуцију?
 - Какве последице има трговина и употреба на људску популацију?
10. Опишите шта се подразумева под „здравом храном“ и где се највише производи?

I T2.1 – 3 – текстови за обраду тематских садржаја и задаци за самоевалуацију полазника

II T2.1 – 3 – шематски приказ мера држава за побољшање демографских политика, задаци за процену постигнућа полазника и „нема“ карта Европе

– додатни текстови и слике

ТЕМА 3: ЗАВИЧАЈ И СРБИЈА

Ова тема је од посебног значаја за сваког полазника, садржаји су актуелни и имају велики национални значај, омогућиће полазнику разумевање и тумачење природногеографских феномена и сложених друштвено-географских промена у локалној средини и на нивоу државе. Постојећа искуства и нова знања полазник ће користити у својим активностима ради унапређивања услова живота и рада у локалној средини, што ће се одразити и на свеукупно унапређивање друштвених односа у нашој држави.

Тему чини скуп географских знања/чињеница, веза и законитости на комплексном географском простору испреплетаном деловањем природе и људи, чиме се указује на обележја, проблеме и специфичности локалне средине и осталих регија у нашој земљи (Планинско-котлинска и Панонска Србија). Кроз ове садржаје полазници, целовито сагледавају географске одлике свог завичаја и државе, уочавају разноврсност, индивидуална и особена обележја, упоређују завичај са осталим регијама државе и откривају сличности и разлике. Садржаји ове теме омогућавају полазнику да разуме потребу очувања и унапређивања своје средине у контексту природних и друштвених феномена ради побољшавања својих животних услова и активности.

Шематски приказ садржаја у оквиру теме

Садржаји ове теме представљени су у оквиру две мање целине: Локална средина и Планинско-котлинска и низијска/панонска Србија и структурирани су по Керовом систему, односно, распоређени су тако да сваки претходни представља основу за разумевање наредних садржаја, а садржаји заједно чине јединствену целину.

Географија завичаја обухвата преглед географских одлика локалне средине. Приликом изучавања ових садржаја корисно је указати на интерактивне везе и односе свих чинилаца географске средине, као и на потребу заштите и унапређивање локалне средине. Пожељно је предложити полазнику да у складу са његовим постојећим знањима, способностима, вештинама и интересовањима истражују локалну средину и да припреми презентацију на основу које ће наставник сагледати обим и квалитет његовог самосталног рада.

У оквиру Планинске и Низијске Србије изучавају се природно-географски и друштвено-географски садржаји који се међусобно надовезују и допуњавају. Кроз ове садржаје полазник упознаје основне облике рељефа, климу, воде, становништво, насеља и природна богатства своје

земље. Поред тога, полазници се упознају са потребом планирања породице, популационом политиком и значајем њених одредби за обнављање становништва. Ови садржаји омогућиће полазнику да стекне целовито знање о свом завичају и својој држави.

ПРИМЕР НАЧИНА ОБРАДЕ ТЕМЕ 3: **Највећи речни системи у Републици Србији, географски размештај и њихов значај**

Тематску целину чине садржаји који имају посебан национални значај и морају се посматрати комплексно, у међусобној зависности и условљености са осталим географским појавама и процесима на простору наше земље и у региону. Ови садржаји омогућавају полазнику да разуме значај вода за водоснабдевање насеља и индустријских објеката, производњу електричне енергије, саобраћај, наводњавање, риболов, спорт, рекреацију и туризам. Поред тога, полазник ће разумети проблеме загађености текућих вода и приобаља који се негативно одражавају на биолошку и економску егзистенцију човека, потребу за заштитом, очувањем и унапређивањем вода и моћи ће сам да предлаже и предузима мере ради унапређивања свог животног окружења. Приликом обраде ових садржаја од посебне важности је примена поступности и непосредног посматрања на терену, од локалне средине/завичаја до целе државне територије.

1. Активирати знања полазника која су стекли о природним феноменима приликом изучавања теме *Планета Земља* (велике реке и размештај и значај за живот и активност људи), и утврдити да ли су разумели интерактивне везе и односе који утичу и одређују ток географских промена у локалној средини и у ширем географском простору.
2. Разговарати са полазницима о рекама у њиховом крају:
 - где извиру, где се уливају, да ли имају притоке, какве су речне долине река у њиховом крају;
 - за које потребе људи користе речну воду, на који начин се загађује река, шта појединац и заједница могу да учине да спречи загађивање водотока и приобалних делова.
3. Објаснити:
 - појмове и показати на географској карти: реку, притоке, извор, ушће, речни систем, речну мрежу, речни слив и речну долину;
 - како географски положај, рељеф и клима утичу на формирање сталних водотока;
 - зашто је највећа концентрација становништва и насеља у долинама река.
4. Покажите на географској карти, на примеру Рајна-Мајна-Дунав, како реке спајају државе и народе, велике морске површине (Северно море и Црно море) и објасните значај река за активности и живот људи.
5. Тражите да полазници уз помоћ географске карте именују државе и њихове главне градове кроз које протиче Дунав.
6. Наставник организује рад у 3. групе:
 1. група: уз помоћ опште географске карте Србије да пронађе и опише токове најдужих река и њихових притока у Војводини.
 2. група: уз помоћ опште географске карте Србије да пронађе и опише токове најдужих река и њихових притока у централној Србији.
 3. група: уз помоћ опште географске карте Србије да пронађе и опише токове најдужих река и њихових притока на Косову и Метохији.
 - Један представник из сваке групе саопштава резултате рада на задату тему и показује реке и њихове притоке на зидној карти; остали полазници слушају, уочавају наведене водотоке на карти, постављају питања.

7. Затражити да полазници објасне:

- у којем делу Србије је најгушћа речна мрежа и зашто;
- значај каналске мреже у Војводини (Дунав-Тиса-Дунав);
- у којим регијама Србије су најчешће поплаве и зашто;
- како људи регулишу токове да би ублажили или спречили последице од поплава.

8. Замена улога у групама:

• полазници ће усмено описати значај већих река за: саобраћај, водоснабдевање насеља и индустријских објеката, хидроенергију, риболов, спорт, рекреацију и туризам.

1. група: именује (уз помоћ географске карте) веће реке у централној Србији и наводи њихов значај.
2. група: именује (уз помоћ географске карте) веће реке на Косову и Метохији и наводи њихов значај.
3. група: именује (уз помоћ географске карте) веће реке и каналску мрежу у Војводини и наводи њихов значај.

9. Извођење заједничког закључка:

* именовати и показати на географској карти:

- најдуже реке;
- највећи речни системи;
- речна и каналска мрежа;
- морски сливови;

* објаснити:

- значај река;
- хидропотенцијал наших река;
- заштита од поплава;
- загађеност, унапређивање и заштита водотока.

11. Упишите/обележите на „нему“ карту Србије:

- а) имена највећих река
- б) називе највећих хидроцентрала
- в) највећа речна пристаништа
- г) најзагађеније водотоке у Србији

П ТЗ.1.

12. Пронађите информације на Интернету:

- У којим деловима Србије и које реке се најчешће изливају и плаве околна насеља.
- Највећа загађења водотока и помор риба на нашим рекама.
- Календар рекреативних и спортских активности на нашим рекама (регата, рафтинг, кајак, сплаварење, разна такмичења и манифестације).

Дидактички материјал:

- географске карте (општа, хидролошка, нема);
- шеме: пресек речног тока, речна долина, ушће;
- табеле и дијаграми (загађеност река, водостај);
- модел речног система;
- пригодни текстови и фотографије.

Активности полазника:

- слуша излагање наставника и осталих полазника;
- активно учествује у раду на часу (износи своје мишљење, пита, одговара на питања);
- посматра, уочава и описује хидролошке појаве;
- врши презентацију својих истраживања у оквиру одељења;
- чита географску карту и уноси податке у нему карту.

КРАТАК ПРЕГЛЕД И ПРЕПОРУКЕ ЗА РЕАЛИЗАЦИЈУ ОСТАЛИХ САДРЖАЈА У ТЕМИ 3.

Садржаје који се односе на локалну средину/завичај реализовати са полазницима путем непосредног посматрања и уочавања објеката и појава и објашњавањем њихових интерактивних веза и односа на терену. Полазници могу да прате природне појаве, друштвена збивања и делатности људи, проналазе, бележе и доносе закључке о географским феноменима у локалној средини, што ће подстаћи полазнике да се активно укључе у заштиту и унапређивање простора на коме живе. Упознавање географије краја омогућиће полазницима да схвате његове ресурсе и перспективе развоја. Наставник може организовати индивидуални или групни облик истраживачког рада са полазницима. Предмет истраживања може бити: положај краја, историјски развој, саобраћајна повезаност, врсте саобраћаја, становништво (број и структура, наталитет, морталитет, миграције са правцима кретања), изглед и величина насеља, природне одлике, важне привредне, културне, просветне и здравствене организације, трговинске радње, снабдевеност артиклима, туризам и занатство.

Реализацију садржаја о Републици Србији вршити према *Керовом систему* уз активирање искустава и знања полазника, при чему треба користити географску карту и остала расположива наставна средства и дидактичке материјале. Програмски садржаји треба да се изучавају систематично, како би полазници могли поступно да се упознају са чињеницама и уводе у нове појмове, а обрадом сваке нове теме припремају и оспособљавају за разумевање следеће. Поред тога, наставник ће препоручити полазницима да прате информације о збивањима у земљи и о земљи преко средства јавног информисања да би проширили и продубили своје знање и изградили позитивне ставове и вредности.

- **активности људи** – одликују се истим или сличним радним поступком и дају исте или сличне резултате рада
- **локална средина** – локална средина или завичај је просторно ограничен мањи или већи крај са специфичним обележјима које чине природни и економско-географски елементи и фактори
- **транзиција**: промена друштвенополитичког система и прелаз на либералну и тржишну економију, карактеришу је: висока инфлација, повећана незапосленост, загађивање животне средине, привредни криминал, препреке у међународној трговини, економско раслојавање становништва

T3

- *Географије за основну школу*, од 5-8 разреда, уџбеници и приручници, које је одобрило Министарство просвете и науке Републике Србије.
- Риђановић Ј., (1989): *Хидрогеографија*, Школска књига, Загреб.
- Татић Б., Г. Костић, (1996): *Наша природна добра и потребе њихове заштите*, Центар за еколошке акције-ЦЕА, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Гавриловић Љ., Д. Дукић, (2002): *Реке Србије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- <http://www.foe.co.uk>, <http://www.redpepper.org.uk> – заштита природне средине;
- www.geographhic.org<https://www.geographhic.org> - географске информације;
- <http://www.hidmet.sr.gov> - Хидрометеоролошка служба Србије;
- <http://www.natureprotection.sr.org> – Завод за заштиту природе

Задаци за проверу постигнућа полазника

II T3.2.

1. На карти Србије опишите географски положај места у коме живите
2. На некој карти Србије обележите насеља, реке, облике рељефа који се налазе у регији у којој живите.
3. На некој карти Србије обележите наше највеће планине, равнице и најдуже реке.
4. Именујте и опишите значај наших највећих река, језера и бања.
5. Именујте и опишите највеће клисуре и кањоне кроз које протичу реке у Србији.
6. Ако имате могућност, осматрајте неколико дана (ујутро и увече) у различитим годишњим добима ниво воде на водомерној летви и бележите вредности водостаја реке у вашем крају.
 - а) Када је ниво воде у реци највиши а када је најнижи и зашто?
 - б) Које активности људи условљава висина воде у реци?
7. Опишите један град у Србији и наведите познате знаменитости града.
8. Опишите једно село и наведите по чему се оно разликује од оближњег града.
9. Опишите привредне делатности које су развијене у вашој средини.
10. Направите зидне новине (постер) којима ће те представити вашу локалну средину.

I T3.1 – 4 – текстови за обраду тематских садржаја и задаци за самевалуацију полазника

II T3.1 – 2 – „нема карта“ Србије и задаци за процену постигнућа полазника

– додатни текстови и слике

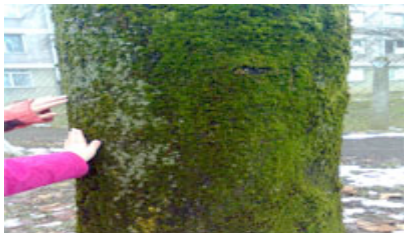
МАТЕРИЈАЛ ЗА ПОЛАЗНИКЕ

ТЕМА 1: ПЛАНЕТА ЗЕМЉА

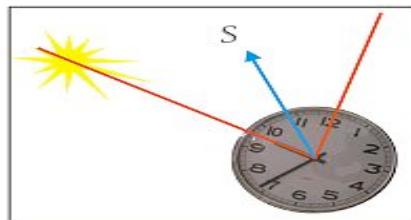
I T1.1.

Оријентација у простору и на географској карти

Географија изучава и размештај географских објеката и појава у простору и на географској карти у односу на стране света. У простору се најчешће оријентишемо помоћу Сунца и сата, маховине и лишјајева, година на пању, величине крошње и лишћа на дрвету, мравињака, помоћу компаса, плана насеља, а за време ведрих ноћи помоћу звезде Северњаче.

Лишјајеви и маховина расту на северној страни стабла

Оријентација помоћу Сунца и часовника

Оријентација помоћу звезде Северњаче која се налази у сазвежђу Мала кола (Мали медвед)

Компас

Земљина површина се приказује на **глобусу** и на **географској карти**. Глобус је модел Земље и на њему је најверније приказана наша планета. Географска карта је умањени, нацртани приказ Земљине површине на равnoj површини. На географској карти, север је увек окренут ка горњој ивици карте, југ ка доњој, исток је на десној, а запад ка левој страни карте. Свака географска карта мора да садржи математичке, географске и допунске елементе. **Размер** спада у математичке елементе и представља однос линијских растојања или дужина на карти или глобусу и стварних растојања у природи. Садржину карте чине географски елементи који су приказани на карти (планине, реке, језера, насеља), они се приказују **картографским знацима**. Читање географске карте подразумева познавање размера карте и картографских знакова.

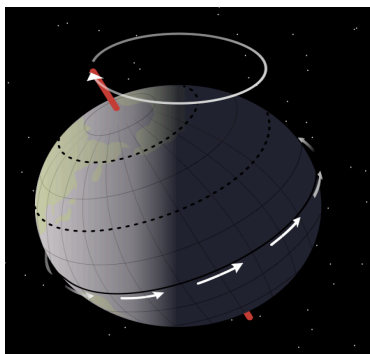
I T1.2.

Облик и кретања Земље

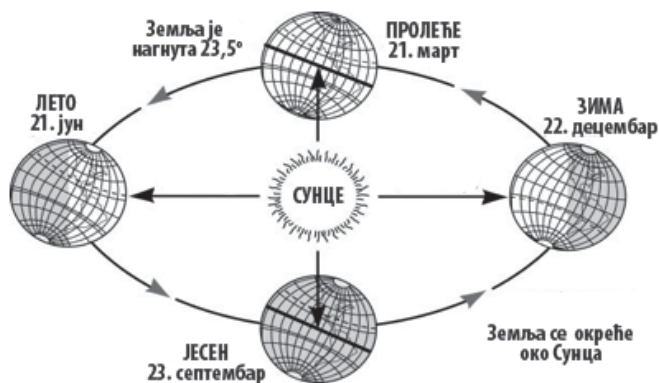
Планета Земља је лоптастог облика и непрекидно се обрће око своје замишљене осе и обилази око Сунца.

Обртање Земље око своје замишљене осе, од запада ка истоку, назива се **ротација** и она таје

24 часа или **један дан**. Последице ротације су: **смена обданице и ноћи, привидно дневно кретање Сунца и разлике у времену** (локално или месно време и часовне зоне). Земља је подељена на 24 часовне зоне, а свака часовна зона захвата по 15° . Разлика у времену између часовних зона је један сат. Република Србија припада средњоевропској часовној зони. Земљино кретање, обилажење око Сунца замишљеном, издуженом путањом од запада ка истоку, назива се **револуција** и траје 365 дана и 6 часова или **једну годину**. Последице овог кретања Земље су **неједнака дужина обданице и ноћи у току године, смена годишњих доба, издвајање топлотних појасева**.

Земља има лоптаст облик и ротира око замишљене осе од запада ка истоку

Обилазак Земље око Сунца - **Земљина револуција**
Стрелицама су обележена места на која у различитим добима године сунчеви зраци падају вертикално

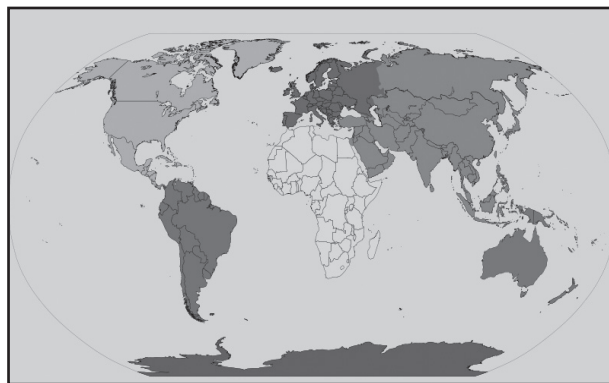
I T1.3.

Свет који се помера – континенти и Светско море

Свет као целина обухвата копнене делове наше планете који нису међусобно повезани и јединствену водену површину. Копнени део Земље подељен је на седам **континената**: Азија, Африка, Северна Америка, Јужна Америка, Антарктида, Европа и Аустралија. Континенти се непрекидно, али веома споро крећу и мењају свој положај и облик. Јединствена водена површина на планети Земљи назива се **Светско море** или Светски океан, а чине је **океани, мора, заливи и мореузи**. Највеће водене површине на Земљи су **океани**. Има их пет и они покривају око 71% Земљине површине. То су: Тихи океан, Атлантски океан, Индијски океан, Северни ледени океан и Јужни океан. Делови океана који су мање или више издвојени називају се мора.

Распоред континената у давној прошлости

Распоред континената данас

Рељеф на Земљи

I T1.4.

Земљину површину чине копнена узвишења, удубљења и равнице, које називамо **рељеф**. Најкрупнији облици рељефа су планине и низије. **Планине** су узвишења на Земљи изнад 500 m надморске висине, према постанку деле се на набране, громадне и вулканске. **Низије** су равнице до 200 m надморске висине, ако се налазе изнад 500 m надморске висине називају се **висоравни**.

Алпски венац у Европи

Европске низије

Највише планине на Земљи су Хималаји, Какваз, (Азија), Анди (Јужна Америка), Кордиљери (Северна Америка), Килиманџаро, Атлас (Африка), Алпи, Карпати (Европа). Највеће низије на Земљи су Северноамеричка (Северна Америка), Амазонска (Јужна Америка), Западносибирска, Кинеска, Хиндустанска (Азија), Гвинејска, Конглоанска (Африка), Источноевропска, Западноевропска, Панонска (Европа). Највећа висораван је Тибет (Азија, средња висина 4 000 – 5 000 m).

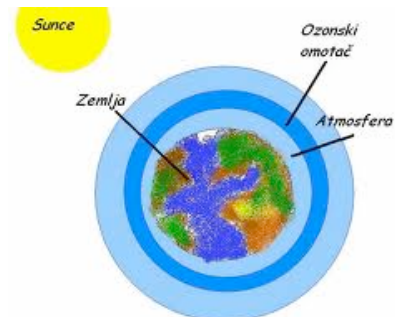
Време и клима

I T1.5.

Земљу обавија ваздушни омотач **атмосфера** који омогућава живот на планети. Тренутно стање временских елемената и појава изнад неког места назива се **време**. У временске елементе елементе убрајају се: Сунчево зрачење, температура ваздуха, ваздушни притисак, ветар, испаравање, влажност ваздуха, облачност, падавине и снежни покривач. Предвиђање вредности временских елемената за одређен период назива се **временска прогноза**, и она има велики значај за привредне делатности људи (пољопривреду, ваздушни саобраћај). **Клима** је просечно стање атмосфере изнад неког места или неке области током дужег низа година. Клима зависи од узајамног деловања климатских чинилаца или фактора. То су: географска ширина, распоред копна и мора, морске струје и ветрови, надморска висина и рељеф, биљни покривач и човек. Климатски фактори утичу на формирање различитих типова климе на Земљи (екваторијална, тропска, пустињска, монсунска, средоземна, континентална, поларна, планинска клима). Сваки тип климе има своје одлике и своје географско распрострањење. Свакодневне активности људи утичу на ваздушни омотач Земље и условљавају бројне негативне појаве и промене у атмосфери које поред локалног имају и глобални значај. То су: „ефекат стаклене баште“, „киселе кише“ и „озонске рупе“.

Штетни гасови из фабричких димњака загађују атмосферу

Озонски омотач Земље је оштећен

Подземне воде, велике реке и језера на Земљи

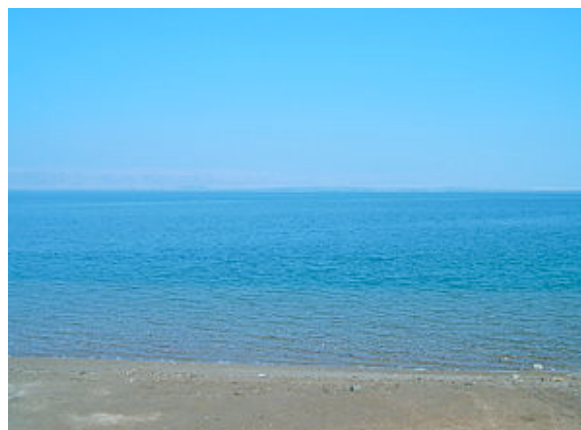
I T1.6.

На копненим деловима земље јављају се **површинске** и **подземне** воде. Место где подземна вода избија на површину назива се **извор**. Ако подземна вода садржи више од 1 гр растворених минералних материја назива се **минерална вода**, а ако је температура воде виша од 20° Ц то је **термална** вода. Ове воде су значајне за здравство и туризам, служе за загревање разних објеката и за производњу електричне енергије. Највећи површински токови су **реке**. Све реке једне територије чине **речну мрежу**. Најдуже река на свету су Нил (Африка), Амазон (Јужна Америка) и Јангцекјанг (Кина). У Европи су најдуже Волга и Дунав. Највећу количину воде на свету имају Амазон и Конго (Африка). Реке имају велики значај за: водоснабдевање, наводњавање, саобраћај, риболов, рекреацију, туризам, производњу електричне енергије.

Већа удубљења на копну која су испуњена водом називају се **језера**. Највећа језера су Каспијско, Викторијино (Африка), Велика америчка језера, а најдубље је Бајкалско језеро (Азија). Најбројнија језера су на северу Европе и Северне Америке, у областима која су некада била прекривена ледницима. На високим планинама најбројнија су ледничка језера („горске очи“). Постоје и вештачка језера која су настала преграђивањем река или у некој котлини. Језерска вода се користи за: наводњавање, рекреацију, туризам, водоснабдевање, саобраћај, риболов и као акумулације на рекама за производњу електричне енергије. Језера утичу на климу своје ближе околине, а слана језера су богати резервоари соли.

Равничарске реке у Панонској низији

Мртво море, најсланије језеро у свету

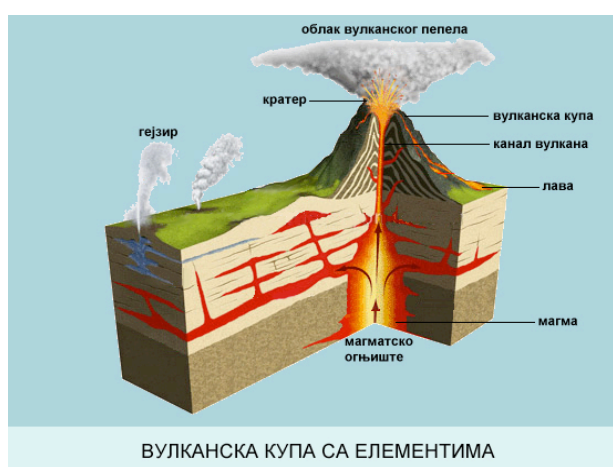
Природне непогоде и њихов утицај на човека и на животну средину

I T1.7.

На Земљи се често догађају **природне непогоде** које нису проузроковане људским активностима. Најчешће и најразорније природне непогоде су земљотреси, поплаве, вулканске ерупције, клизишта, појаве вртложних и јаких ветрова, суше, ширење пустиња итд. Ове непогоде се означавају као **катастрофе** јер имају велики утицај на страдање људи, насеља и свих елемената у њима, на промене у животној средини, укључујући и финансијске губитке.

На површини наше планете јављају се **вулкани**, то су обично планине купастог облика на чијем се врху налази удубљење – вулкански кратер, кроз који се изливају вулкански материјали. Вулкани могу бити активни и угашени. Због великог броја активних вулкана обале Пацифика (Тихог океана) називају се „**ватрени појас**”.

Краткотрајна, изненадна, слабија или јача подрхтавања Земљине коре називају се **земљотреси**. Место у Земљи где потрес настаје назива се **хипоцентар**, а место на површини Земље где се потрес најјаче осећа назива се **епицентар**. Земљотреси који се догађају на морском дну изазивају **цунами таласе**, који се брзо крећу и могу бити разорни у приобалним деловима. Ветрови огромне разорне моћи, **торнадо** и **тропски циклони**, наносе велике штете и односе људске животе и настају у посебним условима у тропским пределима, северно и јужно од Екватора. **Поплаве** могу да буду последица обилних падавина, топљења снега и изливања река. Највеће поплаве у нашој земљи дешавају се у сливовима Дрине, Тисе, Мораве и Саве. Изградњом одбрамбених насипа и одводних канала ублажавају се последице од поплава. Проблем **суша**, најизразитији је у топлијем делу године (лето) у сувим тропским и суптропским пределима, где се због немарности људи, често догађају и пожари који угрожавају људске животе, насеља, вегетацију и доводе до појаве ширења пустиња.

Земљина блага

I T1.8.

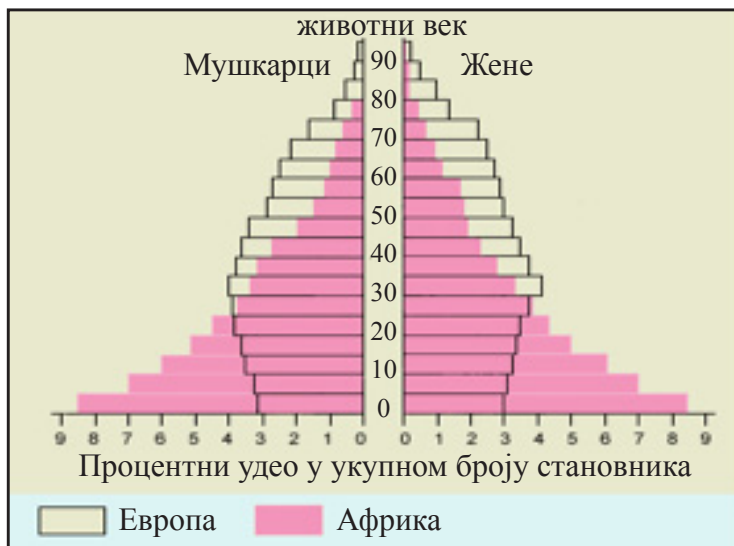
Све оно што се може наћи у дубини Земље, у води, или на површини Земље, а може да користи становништву називамо **природни ресурси**. **Необновљиви ресурси** могу се искористити само једанпут, то су: угаљ, нафта, природни гас и руде. **Обновљиви ресурси** се обнављају, ту спадају: енергија Сунца, геотермална енергија, биљни и животињски свет, воде на Земљи, снага ветра и таласа, плима и осека. Сви природни ресурси имају велики значај за развој привреде сваке државе. У природне ресурсе убрајају се и сировине минералног порекла, **руде**, које се експлоатишу због елемената од којих су састављене. Рудно богатство у свету је разнолико и неравномерно распоређено. Велике резерве имају недовољно развијене земље, а главни потрошачи свих сировина су високоразвијене земље (Северна Америка, Европа, Јапан).

Задаци за самоевалуацију полазника

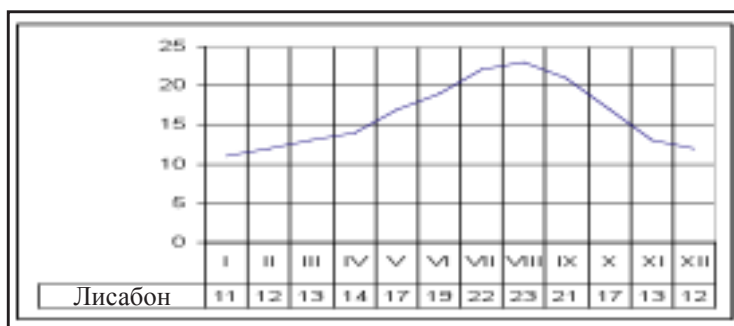

IT1.9.

1. Анализирајте полно-старосну пирамиду за развијени и неразвијени део света.

2. Фабрика „Соко Штарк” из Земунa производи чоколаду „Најлепше жеље”, и за њену производњу користи основне сировине: какао, шећер, млеко, лешник. Уз помоћ географске карте света опишите „путовање” свих наведених сировина од места њихове производње до фабрике у Земуну.
3. Наша фудбалска репрезентација има утакмицу у Ванкуверу у 18 сати по локалном времену – пренос је директан. Колико сати ће бити у нашој земљи када почне утакмица?
4. Уз помоћ графика објасните средње месечне вредности температура ваздуха у Лисабону.

5. Плац где планирате да градите кућу налази се на падини Златибора. Наведите шта је неопходно да одредите да би положај куће, бунара и септичке јаме били функционални.
6. Киселе кише утицале су на сушење шуме у Вашој околини. Како ћете решити проблем?
 1. Ништа нећете учинити, шума ће се сама обновити.
 2. Посећи ћете осушена стабла и посадићете ново дрвеће.
 3. Запалићете шуму и претворити у орице.

7. Упишите на карти света називе континената и океана.

8. Зашто путовање бродом између два удаљена места привидно краће траје када се путује на исток него када се истом линијом путује на запад?

9. Зашто падају киселе кише? Наведите њихове последице.

10. Зашто је Тихи океан топлији од Атлантског океана?

11. Којим бојама се представљају планине и низије на географским картама?

12. На цртежу упишите главне стране света.

13. Поред картографских знакова упишите шта они означавају.

14. Допуните реченицу.

Временском прогнозом је најављена температура за наредни дан 30°C. Планирали сте да радите у пољу заштитићете се капом или шеширом и танком одећом _____ боје, зато што ова боја _____ сунчеву светлост и топлоту.

15. Заокружите број испред тачног одговора.

У којем делу године ћете садити нове саднице воћа?

1. у зимском периоду 2. у рано пролеће 3. током летњег периода

ТЕМА 2: СТАНОВНИШТВО И ЊИХОВЕ АКТИВНОСТИ

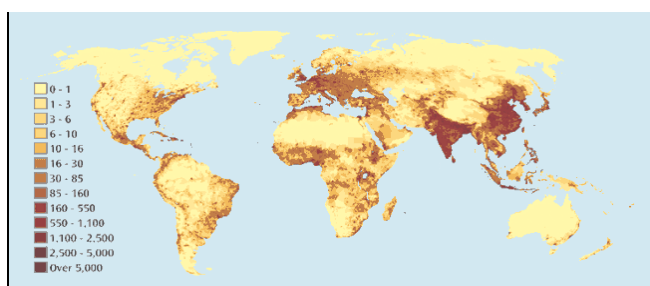
I T2.1.

Становништво на Земљи

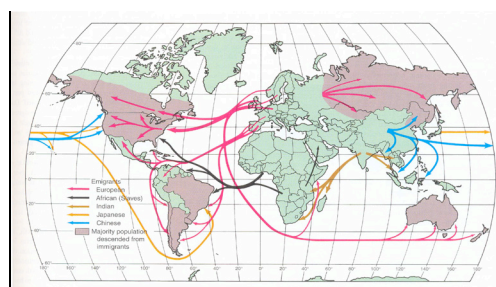
Пораст броја становника утицао је и на насељавање појединих делова света где су постојали повољнији услови за живот. Људи су прво населили травнате, саванске тропске области, које се сматрају природно најпогодније за живот људи. Најгушће су насељене равнице умереног топлотног појаса и приморја, јер пружају најповољније услове за живот становништва. У равничарским пределима људи се баве производњом и прерадом хране, а у приморским областима риболовом, поморством, туризмом, и разноликим индустријским делатностима. У областима које су обрасле шумом, развијена је производња и прерада дрвне масе, целулозе и папира (Канада, Шведска, Русија). Прашуме, пустиње и поларне области имају малу густину насељености. У пустињама живот се одвија у оазама, где се становништво претежно бави номадским сточарством, производњом хране и узгајањем урми (Саудијска Арабија, Сахара). У поларним областима, у тундрама становништво се најчешће бави ловом на топлокрзне животиње, риболовом и прерадом рибе и крзна. Ове области обухватају најсеверније делове копна Северне Америке, Европе и Азије.

Око 70% светског становника насељено је у: низијама и приморјима умереног топлотног појаса (северна полулопта), развијеним индустријским областима, долине великих река. Највећу густину насељености имају Азија и Европа, Аустралија је најређе насељени континент, а Антарктик је ненасељен.

На Земљи живи преко 6 милијарди људи. Повећање броја становника у последњих 100 година и се назива „демографска експлозија“. Број рођених лица у односу на укупан број становника означава **наталитет**, а број умрлих **морталитет**. Разлика између броја рођених и умрлих лица у односу на укупан број становника назива се **природни прираштај**. У сиромашним државама природни прираштај је висок, а у богатијим државама света је низак и негативан, зато се у многим државама поклања пажња **планирању породице** (ограничавање или подстицање рађања). Око 70% светског становника насељено је у: низијама и приморјима умереног топлотног појаса (северна полулопта), развијеним индустријским областима, долине великих река. Највећу густину насељености имају Азија и Европа, Аустралија је најређе насељени континент, а Антарктик је ненасељен.

Густина насељености у свету

Главне миграционе струје током последњих векова

Становништво света се непрекидно креће (**мигрира**). **Миграције** су условљене економским разлозима, природним непогодама и ратним сукобима.

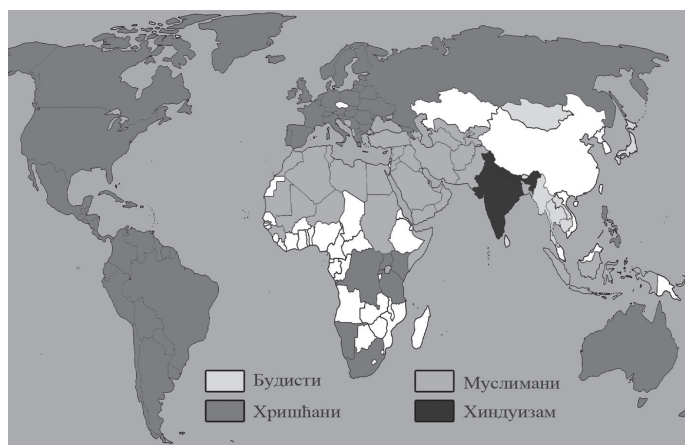

Основне структуре становништва

I T2.2.

Људи се разликују по боји коже, полу, старости, националној припадности, занимању, култури и образовању. **Полна структура** представља однос између броја женског и мушког становништва,

а **старосна структура** се одређује према броју становника у одређеним старосним групама. На основу заједничке историјске прошлости и територије, истог језика, културе и вероисповести створене су се заједнице људи, **народи**.

Највеће религије у свету

У свету постоје различите **религије**: хришћанство, ислам, хиндуизам, будизам, јудаизам слично. Становништво света се зближава и меша, људи су упућени једни на друге, живе заједно, раде исте или сличне послове, па разлике међу људима све више ишчезавају. За зближавање народа од великог значаја су подизање културнообразовног нивоа и животног стандарда становништва. Област **социјалне заштите** становништва усмерена је ка побољшању социјалног статуса грађана на личном, породичном и ширем социјалном плану. Развој социјалне заштите становништва одвија се кроз процесе који се ослањају на међународне и европске циљеве општег економског и социјалног развоја друштва, смањење сиромаштва, обезбеђење квалитетније заштите рањивих група: деце, инвалидних, старијих и маргинализованих појединаца или групе грађана.

Насеља на Земљи

IT2.3.

Насеље је место где живе људи. **Село** је насеље у коме се становништво углавном бави пољопривредом, а **град** је сложеније насеље у коме се становништво бави непољопривредним делатностима.

Село

Град

Урбанизација је светски процес, настаје развојем индустрије и сеобом сеоског становништва у градове. Очекује се на ће 2015. године у градовима живети 54% становништва света. Насупрот урбанизацији је процес **деаграризације**, настаје под утицајем града, поједина села млади људи напуштају, остаје старо становништво које не може да обрађује сеоски. Зато се у новије време приступа **ревитализацији** (обнављању) села, уређује се инфраструктура, мења се намена запуштених површина. Нагли развитак градова и процес урбанизације угрожавају човека и животну средину.

Главне привредне делатности

I T2.4.

Привреда је основна друштвена делатност и обухвата производњу и расподелу производа, односно привреда обухвата све врсте делатности и услуга које омогућавају испуњење свих човекових потреба. Национална привреда односи се на делатности у оквиру једне државе, а светска привреда се односи на глобалну делатност у којој свака земља даје свој допринос.

Привреда се дели на делатности:

- **Примарне делатности** обухвата производњу прехранбених добара и сировина за индустрију. У привредне делатности спадају пољопривреда, лов, риболов и шумарство.
- **Секундарне делатности** су производне делатности и ту спадају индустрија, рударство, грађевинарство и производно занатство.
- **Терцијарне делатности** обухватају непроизводне делатности и ту спадају саобраћај, трговина, туризам, угоститељство, занатство, банкарство и комунална привреда.
- **Квартарне делатности** обухватају непроизводне делатности а то су (образовање, наука, култура, информације, здравство и социјална заштита).

У развијеним земљама највећи проценат становништва запослен је у терцијалним делатностима а у неразвијеним земљама у примарним делатностима. Све земље света у односу на развој привредних делатности деле се на високо развијене, средње развијене и слабо развијене.

Развијене земље у свету

Индустријска производња директно утиче на економску развијеност појединих делова света и одражава се на просечан доходак становништва на планетарном нивоу. На основу разлика у зарадама људи свет се може поделити на **богати „Север”**, кога чине развијене државе Европске уније, Северне Америке и Далеког Истока. У овим земљама остварује се највећи део светског бруто дохотка. Другој групи припадају земље које су **средње развијене** и чине их земље Латинске Америке, Источне и Југоисточне Европе, земље бившег СССР-а. Недовољно развијене земље света називамо **сиромашни „Југ”**, или „трећи” свет и у њима индустрија још увек није довољно развијена. Ове државе се налазе у Средњој и Западној Африци, Јужној и Југоисточној Азији. Највећи проблеми ових земаља су спољни дугови, недостатак капитала, савремених технологија и стручњака.

Географски размештај регија и држава у свету

I T2.5.

Политичка карта света мењала се кроз разне историјске периоде. У другој половини XX настало је највећи број држава, што је условљено распадом колонијалног система и распадом социјалистичких федерација (држава) у свету. Данас у свету има 194 самосталне државе распоређене на свим насељеним континентима. Државе се разликују по величини, државном уређењу и степену економске развијености. Још увек на карти света постоје зависне територијалне целине које држе Француска (острва Гваделуп, Мартиник, Сент Пјер и Микелон; Француска Гвајана, Реинион и Маскаренска острва, Француска Полинезија), Велика Британија (Гибралтар, Бермудска острва, Бахамска, Фолкландска острва), и Шпанија (градови Сеута и Мелиља код Марока). Најмлађе државе у Европи и Азији настале су распадом СССР-а и СФРЈ, у Африци је настала држава Еритреја. Ове државе су настале крајем XX.

Државе Европе

Европска унија и савремене интеграције у Европи

I T2.6.

Европска унија је заједница 27 европских држава, створена је 1993. Године. Јединствена европска валута је евро. Циљеви ЕУ су: јединствено тржиште, слобода кретања, јединствена валута, права грађана (унапређивање људских вредности и друштвени напредак), принцип солидарности, унутрашња и спољна безбедност. Институције ЕУ: Савет ЕУ, Европски парламент, Европски савет, Европска комисија и Европски суд правде. Европску унију чине стални чланови и земље кандидати. Србија је у преговорима о стабилизацији и придруживању ЕУ. Међународне интеграције у свету и у Европи настају као потреба повезивања и економских интеграција на принципима демократије и тржишне економије. Седиште највећих међународних организација је у Европи (ОЕЦД, ЕФТА, ЦЕФТА, ММФ, СБ, ОУН).

Глобални проблеми човечанства

I T2.7.

Другу половину XX века карактерише процес **глобализације** који означава технолошко, економско и политичко обједињавање света, и формира се јединствено светско тржиште роба, услуга, капитала и радне снаге. Тржиште чине различите фирме, компаније, националне економије или групе. Ове промене одразиле су се на услова живота на Земљи и стварање опасности за опстанак људског рода. Индустијски објекти, саобраћајна средства, енергетска постројења, отпадне материје, пестициди и друго, знатно су утицали и изменили животне услове на Земљи. Највеће последице се односе на загађивања животне средине, нарушавање озонског омотача, глобалног отопљавања, ефекта стаклене баште, повећања радијација. Поред тога, на здравље људи утиче и производња хране која садржи вештачке и генетски измењене састојке. У свим земљама света предузимају се мере за ублажавање ових последица и за побољшавање животних услова људи.

У сиромашним земљама света становништво се среће са проблемима неконтролисаног пораста становништва и обезбеђивањем основних услова за живот људи. Поред тога, у овим земљама нема довољно воде за пиће, хране, медицинске опреме, здравствене и социјалне заштите. У савремени проблеми човечанства спадају нарушавање мира и безбедности што изискује стварање услова за безбедност, толеранцију, мирну сарадњу и очување мира. Уједињене нације и друге међународне организације ангажују се да ублаже или отклоне све ове проблеме.

Задаци за самоевалуацију полазника

I T2.8.

1. Заокружите број испред два тачна одговора.

Да бисте имали добар принос на својој парцели, пожељно је да:

1. користите одређену количину вештачког и стајског ђубрива
2. више година сејете исту биљну културу
3. парцелу понекад окопате
4. користите механизацију за обраду и хемијска средства за заштиту биљака

2. Допуните реченицу.

Да бисте спречили изливање реке у Вашем месту, учествоваћете у изградњи _____.

3. Заокружите број испред тачног одговора.

Равноправност полова (родна равноправност) у породици је:

- а) када мушкарац и жена равноправно обављају послове;
- б) када жене обављају све кућне послове;
- в) када мушкарац не учествује у обављању кућних послова;
- г) када се само мушкарци школују и запошљавају.

4. Да ли је тврдња тачна?

Панонска низија је највећа житница у Србији. ДА НЕ

5. Заокружите број испред тачног одговора.

Које државе се простиру на два континента?

1. Русија, Кина и Египат 2. Турска, Русија и Египат 3. Русија, Турска и Кина

6. Заокружите број испред тачног одговора.

Један од глобалних проблема човечанства који је присутан и у нашој земљи је:

- 1. висок природни прираштај становништва
- 2. повећање броја незапосленог становништва
- 3. недостатак хране и воде за пиће
- 4. пораст броја високообразованог становништва

7. Која регија Азије представља међуконтинентални мост између Европе, Африке и Азије?

8. Како се назива канал који спаја Средоземно и Црвено море означен на карти?

9. За прављење колача користите наведене састојке. Заокружите број испред оног састојка који није пореклом из наше земље:

1. пшенично брашно 2. кокосово брашно 3. јаја 4. маргарин

10. Заокружите број испред оне организације која може да помогне расељеним лицима.

1. NATO 2. UNHCR 3. EU 4. MMF

11. На слици је приказан знак једне међународне хуманитарне организације.

На празну линију упишите две врсте помоћи које можете да добијете од ове организације.

12. Заокружите број испред тачног одговора.

Један од начина да се становништво Србије заштити од болести зависности је:

- 1. пресељење у другу државу;
- 2. образовање становништва;
- 3. разумевање и толеранција;
- 4. дискриминација.

ТЕМА 3: ЗАВИЧАЈ И СРБИЈА

Географија локалне средине

I T3.1.

Завичај, локална средина мања територијална целина коју је потребно детаљно проучити. У проучавањима локалне средине користите искуствена и географска знања, разне писане изворе и казивања. Проучавање завичаја почињете од одређивања географског положаја, затим проучите облике рељефа, климу, воде и начин њиховог коришћења, типове земљишта и њихову плодност, утврдите простирање и типове шума, ретке и заштићене биљне и животињске врсте. Становништво, кретања и његове структура сагледајте кроз историјску призму и савремене токове у нашој земљи. Утврдите и образложите привредне делатности и ниво развијености вашег завичаја. Предложите мере и поступке за заштиту локалне средине и њено унапређивање. Локалну средину треба унапређивати сходно њеним потенцијалима и могућностима становништва, то ће допринети задржавању и повећавању броја становник, што треба да буде циљ сваке локалне самоуправе.

I T3.2.

Република Србија

Географски положај Републике Србије је сложен, она је истовремено балканска, панонска, подунавска и средњоевропска земља. У централном делу земље, правцем север-југ протеже се, Моравско-вардарска удолина која повезује Панонски и Егејски басен. На ову удолину надовезује се Нишавска удолина, а у Бугарској Маричка, којом води најкраћи пут преко Босфорског мореуза за Азију и Африку. Преко Панонске низије, воде путеви и пруге према осталим земљама средње Европе. Србија има врло повољан положај за развијање економских односа и саобраћајно-трговинских веза са европским и ваневропским земљама. Граничи се са осам држава, три четвртине граница су сувоземне, а једну четвртину чине границе на рекама и дуж планинских венаца.

Планински рељеф заузима највећи део површине Србије и простире се јужно од Западне и источно од Велике Мораве. На подручју југоисточног дела Србије, налазе се ниже планине одвојене бројним котлинама. Југозападним делом Србије пружају се високе Динарске, Проклетијске и Копаоничке планине, а на југу су Шарске планине. Између Динарских и Шарских планина налазе се простране Метохијска и Косовска котлина. На крајњем истоку Србије пружају се Карпатско-Балканске планине. **Низијски рељеф** обухвата северни део Србије (Војводина), то је јужни део простране Панонске низије. Војводина је рекама Дунавом и Тисом подељена на три регије - Срем, Банат и Бачку. Главни облици рељефа у Војводини су: планине Фрушка гора и Вршачке планине, пешчаре Делиблатска и Бачка, лесне заравни Телечка, Тителска, Сремска и Банатска и алувијалне равни панонских река. Низију су испресецали речни токови и таложењем наноса обликовали њен данашњи рељеф. Брда и ниске планине јужно од Саве и Дунава чине јужни обод Панонског басена. Низијски рељеф заступљен је у Метохијској котлини и поред великих река.

На **климу** Србије утичу: географска ширина, надморска висина, распоред копна и мора и рељеф, као и Атлантски океан, Северна Африка, Средоземље, Арктик и Сибир. Климатски типови у нашој земљи имају континенталне одлике. Просечна средња годишња температура ваздуха опада од севера према југу и има вредност између 10 и 12°C. Просечна годишња количина падавина опада од запада према истоку. Најмању количину падавина примају источни делови Панонске низије, а највећу планинска подручја. Падавине у облику снега излучују се свим

деловима земље, а на високим планинама снежни покривач се најдуже задржава. У нашој земљи дувају стални и локални ветрови. Најизраженији је локални ветар кошава који дува у источном и североисточном делу наше земље. У Панонској низији и нижим деловима обода заступљена је континентална клима, има кратка, топла, сува лета и дуге, хладне зиме, а падавине се излучи у мају и јуну. У Планинској области, заступљена је умерено континентална и планинска клима, са умерено топлим летима, умерено хладним зимама и умереном количином падавина. У нижим планинским пределима заклоњеним од хладних северних ветрова заступљена је жупна клима, блажа је од климе своје непосредне околине.

Реке Србије припадају сливовима Црног, Јадранског и Егејског мора. На већини наших река максимални водостај је у марту и мају, а минимум се јавља у августу или септембру. Познавање водостаја на рекама значајно је за пловидбу, производњу хидроенергије, наводњавање и за заштиту од поплава. Реке које протичу кроз Панонску низију, имају широка и плитка корита и пловне су. Реке у планинској области су брзе и имају велики хидроенергетски потенцијал. Сливу Црног мора припадају веће реке као и њихови речни системи: Дунав, Сава, Тиса, Дрина, Лим, Колубара, Тамиш, Велика Морава, Јужна Морава, Западна Морава, Млава, Пек и Тимок. Сливу Јадранског мора припада речни систем Белог Дрима са притокама: Клина, Мируша, Пећка, Дечанска и Призренска Бистрица и мање реке које протичу Метохијском котлином. Сливу Егејског мора припадају: Пчиња, Драговиштица и Лепенац.

Природна језера у Србији мале су површине. Најбројнија су на подручју Војводине и на планинама. У Војводини је највеће природно језеро, Палићко језеро. Речна језера су настала поред већих панонских река, најпознатија су Обедска бара, Засавица, Русанда, Царска бара и Бело језеро. На високим планинама, на Проклетијама и Шар-планини, налази се мала језера, настала радом некадашњих ледника. Због њихове лепоте називају их „горске очи“. Знатно већа по површини су вештачка језера, настала преграђивањем речних токова ради производње електричне струје или за водоснабдевање градова и индустријских објеката. Највећа вештачка језера су Ђердапско на Дунаву, Зворничко и Перућац на Дрини, Подпећ на Лиму, Власинско у југоисточној Србији и друга.

Термални и минерални извори се налазе широм Србије, а највише их је на ободу планина и Панонског басена и у Панонској низији. Већина извора је каптирана, изграђене су бање, које имају здравствени и туристички значај. Најзначајније бање су Врњачка бања, Нишка бања, Сокобања, Матарушка бања, Врањска бања и Бања Ковиљача. Најтоплије изворе минералне воде (96°C) има Врањска Бања, а бања на највећој надморској висини је Луковска бања (700 m). У Србији, на крају прве деценије XXI века, живи око 9,5 милиона **становника**. Просечна густина насељености је 108 ст/км², али је распоред становништва неравномеран. Централна Србија и Војводина имају негативан природни прираштај, а на Косову и Метохији је изнад 10%. Становништво Србије је мигрирало током свих историјских периода, најчешће због економских, политичких разлога и ратова. Женско становништво је бројније у нашој земљи, као и становништво које има 60 и више година. У Србији су најбројнији срби, а живе и припадници других народа.

Најбројнија **градска насеља** су у Војводини, а најмање градова има на Косову и Метохији. Највећи градови су Београд, Нови Сад, Ниш и Крагујевац. **Села** су различите величине и облика, најбројнија су у низијама, а у планинским пределима села се гасе и нестају. Због ниске стопе природног прираштаја и јаке емиграције ка градским насељима у Србији има 104 насеља која броје 20 и мање становника, а нека су потпуно остала без сталних становника.

Природно богатство наше земље чине енергетске сировине (угаљ, нафта, природни гас), разноврсне руде са малим процентом метала и неметали. Највеће су резерве лигнита (угаљ најслабијег квалитета) који се експлоатише у Косовско-метохијском, Колубарском и Костолачком басену. Мрки угаљ се експлоатише у Ресавско-моравском басену, камени угаљ у источној Србији и Ибарском басену. Резерве нафте и земног (природног) гаса нису велике, налазе се на подручју Баната. Највећа налазишта руда су у околини Бора и Мајданпека, у копаоничкој области, западној Србији, Шумадији и Југоисточној Србији. Неметали се користе у грађевинарству и индустрији грађевинских материјала, због чега имају велики значај.

Привреда у Републици Србији

I T3.3.

Панонска Србија обухвата јужни део плодне Панонске низије, која представља нашу највећу житницу, у којој се гаје пшеница и кукуруз, индустријске биљке (шећерна репа, сунцокрет, хмељ, конопља, лан, соја и дуван), крмно биље (детелина, грахорица, сточни грашак и сточна репа). Плантажних воћњака и винограда има на Фрушкој гори, у подножју Вршачких планина, у околини Беле Цркве, Сомбора и Суботице. Развијено је интензивно сточарство, гаје се племените сорте свиња, говеда и живине. Храстове шуме покривају западне делове Срема и Мачве. На алувијалним равнима река расту врба и топола, а на планташкој основи гаје се брзорастуће врсте бреза и топала. У Банату се експлоатишу скромне резерве нафте и земног гаса. Од индустријских грана развијене су прехранбена, текстилна, дуванска, дрвна, петрохемијска, лака хемијска индустрија, и индустрија коже обуће и гуме. Туристичку понуду чине: планине, језера, бање, манастири, салаши, разне културне и привредне манифестације. Планинско-котлинска Србија заузима већи део површине наше земље. Ова област је ређе насељена, оскудева у плодним обрадивим површинама, али је богата планинским пашњацима и шумама, хидроенергијом и рудама. У котлинама и речним долинама гаје се пшеница, кукуруз, винова лоза, дуван, малине и поврће, на брежуљкастим теренима воће, на већим висинама јечам, раж, овас, лан и кромпир. У планинској регији експлоатишу се храст, граб и буква, као и четинари јела, смрека и бор. Планине су богате пространим пашњацима који представљају добру основу за развој сточарства. Природно богатство употпуњавају и руде, неметали и енергетске сировине. Ова област обилује туристичким ресурсима: планине, језера, бање, пећине, прераста, клисуре, водопади, вулкански рељеф, културни и историјски споменици. Све већи значај има и етно-туризам.

Република Србија има велике привредне потенцијале и разноврсне могућности, развој успоравају савремени друштвено-политички процеси (транзиција), коју карактерише велика незапосленост, висока инфлација, привредни криминал, економско раслојавање становништва, низак природни прираштај и сталне, неповратне миграције становништва ка већим градским центрима, тешкоће у међународној трговини и загађивање животне средине.

Задаци за самоевалуацију полазника

I T3.4.

1. Погледајте ред возње на релацији Београд-Пирот и одговорите на питање.
Кроз које место ће проћи аутобус који из Београда креће у 11:15 и долази у Пирот у 15:15?

Полазак	Долазак	Полазна станица	Преко
0:45	6:20	Београд	Ниша, Пирота
5:50	10:45	Нови Сад, АС	Алексинца, Ниша, Прокупља
10:00	14:15	Београд	Експрес
11:15	15:15	Београд	Беле Паланке
12:30	17:25	Београд	Ниша, Пирота и Димитровграда
14:15	19:25	Суботица, АС	Јагодине, Алексинца, Ниша
14:30	18:43	Београд	Беле Паланке и Пирота
16:15	21:00	Суботица, АС	Ниша и Беле Паланке
17:30	21:36	Београд	Експрес
19:00	22:55	Београд	Беле Паланке и Пирота

2. Бројевима су означене државе са којима се граничи Србија. Поред бројева упишите имена тих држава.

3. Да ли је тврдња тачна?

У околини Бора постоје налазишта обојених метала.

ДА НЕ

4. Погледајте карту Војводине и одговорите на питање.

Које је име планине која је означена на карти, а позната је по манастирима и виноградима?

5. Допуните реченицу:

Река Сава се улива у реку _____ код града _____ .

6. Заокружите број испред тачног одговора. У Националном парку можете да:

1. уживате у природи; 2. ловите дивље животиње;
3. палите ватру где год желите; 4. сечете дрва за огрев.

7. Допуните реченицу:

Планински пашњаци у нашој земљи пружају одличне услове за развој _____.

8. Заокружите број испред два тачна одговора.

Речну воду у свом окружењу користите за:

1. наводњавање баште;
2. избацивање отпадних вода из домаћинства;
3. спортске и рекреативне активности;
4. одлагање ситног отпада.

9. Заокружите број испред тачног одговора.

Које од наведених занимања је пожељно за запослење у Вашем месту?

1. рудар
2. ратар
3. машинбравар
4. пекар

10. Допуните реченицу.

У контејнер за одлагање отпада на којем је постављена ознака ПЕТ (PET) треба да одложите _____ отпад, а у контејнер са МЕТ ознаком одложићете _____ отпад.

11. На географској карти обележене су планине и највећи градови у нашој земљи. Ваш задатак је да упишете имена река које су уцртане на овој карти.

12. Погледајте карту и одговорите на питање.

Ако идете путем од Београда према Вршцу, кроз која два већа насеља ћете проћи?

и

T1- T3

- DVD, CD - Планета Земља 1-6, Millennium, Београд, 2007.
- <http://planetazemlja.wordpress.com/>
- <http://www.foe.co.uk>, <http://www.wredpepper.org.uk> – заштита природне средине;
- <http://www.natureprotection.sr.org> – Завод за заштиту природе
- <http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs/>
- www.geographhic.org и <https://www.geographhic.org> - географске информације;
- Америчко национално географско друштво: *Национална географија* (српски превод)
- Бесаревић Јовица, (1981): *Добродошли у Африку*, Свјетлост, Сарајево.
- Вуковић Предраг, (1981): *Ведро небо над Кином*, Графика, Београд.
- Гавриловић Љ., Д. Дукић, (2002): *Реке Србије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Гамов Џорџ, (1965): *Земља и небо*, Материја, Нови Сад.
- Географије за основну школу, од 5-8 разреда, уџбеници и приручници, које је одобрило Министарство просвете и науке Републике Србије
- Група аутора (2008): *Клима, моја планета... и ја!*, Завод за уџбенике, Београд.
- Група аутора, (1994): *Како спасти Земљу*, EcoLibri, Београд.
- Група аутора, (1995): *Фактопедија*, Илустрована енциклопедија 2. издање, Младинска књига НОВА, Нови Сад.
- Група аутора, (2007): *Чуда света*, Младинска књига, Београда.
- Група аутора, (2007): *Школско свезнање*, Завод за уџбенике, Београд.
- Капелер Лудвиг, (1967): *Сунце, облаци и вјетар*, Напријед, Загреб.
- Лер А. Ратко, (1983): *Америка уздуж и попреко*, Драган Срњић, Шабац.
- Миних Хорст, (1964): *Биберна обала*, Савремена школа, Београд.
- Раденковић Ђорђе, (1964): *Пустине и људи*, Матица српска, Нови Сад.
- Самарџић, С., (1998): *Европска унија*, Институт за европске студије, Београд.
- Татић Б., Г. Костић, (1996): *Наша природна добра и потребе њихове заштите*, Центар за еколошке акције-ЦЕА, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

